

מדריך בתחום החברתי

סוגיות חברתיות
בהשתתפות חניך/כה
עם מגבלה במכינה
קדם צבאית

מדריך בתחום החברתי

המדריך בתחום החברתי סוגיות בהשתתפות חניך/כה עם מגבלה במכינה קדם-צבאית פותח במסגרת מארז הידע של תכנית שיבולים - השתתפות צעירים עם מוגבלות במכינות הקדם צבאיות. התכנית מופעלת ע"י מועצת המכינות הקדם צבאיות ובשותפות רחבה של הג'וינט, משרד החינוך, משרד הביטחון, משרד הרווחה, משרד הבריאות, הקרן לפיתוח שירותים לנכים בביטוח לאומי, קרן משפחת רודרמן ופדרציית ניו יורק.

פיתוח וניהול מארז הידע וריכוז ועדת תדריך:

זאב סלע - רכז פיתוח ידע והשתלמויות, תכנית שיבולים, מועצת המכינות הקדם צבאיות.

ועדת תדריך:

יפעת קליין	ג'וינט ישראל מעבר למגבלות
אפרת אהרוני	מועצת המכינות הקדם צבאיות
מימי פלצ'י	משרד החינוך
ד"ר נעה טייך פייר	משרד החינוך
נחמה כהן	משרד החינוך
נועה שגב	משרד החינוך

התדריך נכתב על ידי לימור ברן עבור תכנית שיבולים

עריכה לשונית: אלישבע מאי

עיצוב, עימוד והנגשה: תבונה ונגישות טכנולוגיות בע"מ

חוברת זו נכתבה בלשון זכר מטעמי נוחות בלבד והיא מיועדת לשני המינים במידה שווה.

תש"פ 2020

מועצת המכינות הקדם-צבאיות | תוכנית 'שיבולים' | shibolim@mechinot.org.il

תוכן עניינים

1.....	מבוא: רקע ורציונל .....
2.....	פרק ראשון: זכויות של אנשים עם מוגבלות בהתייחס לתחום חברתי והמיני .....
4.....	פרק שני: מתחילים.....
6.....	פרק שלישי: מאפיינים בהתפתחות חברתית והמינית של צעירים עם מוגבלות .....
12.....	פרק רביעי: תקשורת חברתית במרחב וירטואלי .....
15.....	פרק חמישי: גורמי סיכון לפגיעות באנשים עם מוגבלות.....
18.....	פרק שישי: מסיכון לסיכוי – איתור והתמודדות עם מצבי סיכון .....
20.....	פרק שביעי: עקרונות התערבות כלליים בעבודה עם חניכי תוכנית 'שיבולים' .....
25.....	הערות שוליים .....

מבוא: רקע ורציונל

התנהגות חברתית מותאמת, אחראית ומושכלת, היא נושא מרכזי בחיי כל אדם צעיר או בוגר בחברה המודרנית. אולם, נושא זה מהווה נקודת תורפה לגבי רבים מהמתבגרים כמו גם להורים, לצוותים חינוכיים ולאנשי טיפול. זאת, בעיקר בעידן הנוכחי, שבו מתחוללת מהפיכה בכל הקשור לתקשורת בין אנשים בכלל ולתחום החברתי והמיני בפרט.

ילדים, מתבגרים ובוגרים מחוברים שעות רבות במשך היום לסוגי מדיה שונים, נחשפים למידע, לתכנים, לתקשורת חברתית, שלא תמיד מותאמים לגילם, להתפתחותם, למצבם האישי, החברתי, הרגשי והנפשי. תכנים אלה משפיעים באופן משמעותי על גיבוש גישה והתייחסות לקשרים חברתיים, להבנת סיטואציות חברתיות ובין-אישיות, להתנהגות מינית ולהתפתחות מינית.

מתבגרים עם מוגבלות מתקשים פעמים רבות להכיל את התכנים, להתמודד עם המסרים, להבין מהי התנהגות חברתית או מינית מתאימה, מהו מרחב פרטי ומהו מרחב ציבורי, מיהו זר ומיהו מוכר, מיהו חבר מציאותי ומיהו חבר ווירטואלי. קשיים אלה עלולים לא רק לפגוע בזכויותיהם, אלא אף לחשוף אותם להתנהגויות חברתיות ומיניות בלתי מותאמות ולמצבי סיכון, ניצול ופגיעה.

האמנה הבינלאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות, אשר אומצה על ידי האספה הכללית של האו"ם ב-2006 ואושררה על ידי כנסת ישראל ב-2012¹, קבעה קריטריונים לשוויון, להשתתפות מלאה, להכללה, להתאמות, לבחירה ולהגדרה של אנשים עם מוגבלויות בכל תחומי החיים, לרבות בתחום המיני והחברתי, כפי שיפורט בהמשך.

פרק ראשון: זכויות של אנשים עם מוגבלות בהתייחס לתחום החברתי והמיני

ארגון הבריאות העולמי (WHO) קבע ב-1975, כי מיניות היא היבט מרכזי בהוויה האנושית לאורך כל החיים והיא **זכות יסוד של כל אדם**. בריאות מינית הוגדרה כ"אינטגרציה של ההיבטים הסומטיים, הרגשיים, האינטלקטואליים והחברתיים של ההוויה המינית, בדרכים שמחזקות ומשפרות את האישיות, התקשורת והאהבה". בריאות מינית מחייבת גישה חיובית ומכבדת למיניות ולמערכות יחסים מיניות, כמו גם אפשרות לקיומן של חוויות מיניות נעימות ומהנות, ללא כפייה, אפליה ואליומות. כדי להשיג בריאות מינית ולשמור עליה יש לכבד ולהגן על זכויותיהם המיניות של כל בני האדם (ארגון הבריאות העולמי, 2015).

כשני עשורים לאחר מכן, ב-1997, **הארגון העולמי לבריאות מינית** הצהיר על הזכויות המיניות של כל אדם (ארגמן, 2010).²

גם באמנה הבינלאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות, שפורסמה בשנת 2006 ואושררה על ידי כנסת ישראל ב-2012, יש התייחסות, כאמור, לזכויות בתחום החברתי והמיני ועל פיה: **לכל אדם יש זכות להפעיל בחירה ביחס לביטוי המיני ויחסים חברתיים. קיומה של מוגבלות, ללא קשר לחומרתה, אינו מצדיק בפני עצמו איבוד זכויות הקשורות למיניות** (לחובר וארגמן, 2007).
האמנה קובעת כי:

לכל האנשים יש זכות במסגרת יחסים בין-אישיים ל:

← פיתוח חברויות ויחסים רגשיים שבהם הם יכולים לאהוב, להיות נאהבים, להתחיל ולהפסיק את היחסים כפי שהם בוחרים.

← כבוד והערכה.

← פרטיות, סודיות וחופש התחברות.

ביחס למיניות, יש לפרט זכות ל:

← ביטוי מיני, בהתאם לגיל, להתפתחות החברתית, לערכים תרבותיים ולאחריות חברתית.

← קבלת מידע שיאפשר החלטות מבוססות, כולל חינוך מיני על נושאים כמו: מין בטוח, נטייה מינית, ניצול מיני, ומחלות המועברות ביחסי מין.

← הגנה מפגיעה מינית, כמו: ניצול גופני, מיני ורגשי ויחסים מיניים עם אנשי צוות בתשלום.

בהתייחס לנישואין, האמנה מכירה בזכותם של אנשים עם מוגבלויות בגיל הנישואין להינשא ולהקים משפחה, בהסכמה חופשית ומלאה של בני הזוג המיועדים. בהתייחס לסעיף זה באמנה, ממשלת ישראל ניסחה את ההסתייגות הבאה: מדינת ישראל מביעה את הסתייגותה ביחס להוראות המתייחסות לנישואין בסעיף 23 (1) (א) לאמנה, אם דיני המעמד האישי, המחייבים את הקהילות הדתיות השונות בישראל, אינם תואמים הוראות אלה (משרד ראש הממשלה, 2012).

בהתייחס לסיכוי להורות ולגידול ילדים יש לפרט זכות ל:

- ← ביצוע בחירות ביחס לאמצעי מניעה, כולל החלטה ללדת ולגדל ילדים, עם תמיכה נדרשת; לקבל אחריות אישית להחלטות אלו ולשלוט על גופם.
- ← גישה ונגישות, על בסיס אישי, למקורות תמיכה שיעזרו להם בגידול ילדיהם.
- ← לבחור בעצמם אם לעבור עיקור, ללא הבדל בחומרת המוגבלות שלהם.

פרק שני: מתחילים...

מכינה קדם-צבאית היא חוויה מאתגרת ומשמעותית עבור חניכיה וצוות המדריכים, הטומנת בחובה התמודדות עם היבטים רוחניים, ערכיים, פיזיים, חברתיים וקוגניטיביים.

אחד האתגרים המשמעותיים איתו בחרתם להתמודד הוא הכלת חניכי תוכנית 'שיבולים' במהלך החיים של המכינה.

עבור כל אחד ואחת מהחניכים ומהחניכות, הימים שלקראת פתיחת השנה והימים הראשונים שלה מלווים בהתרגשות רבה, אשר מלווה באופן טבעי בחששות, בעיקר לגבי מציאת מקום בקרב חברי הקבוצה, היכרות עם סדר היום העמוס של המכינה, חיים מחוץ לבית ההורים, חיים בחדר עם שותפים, ועוד.

עבור חניכי תוכנית 'שיבולים', כל אלה מועצמים: חלקם לא עזבו מעולם את בית ההורים ליותר מלילה או שניים במסגרת טיול שנתי, חלקם מתקשים להתמודד עם מצבים חדשים ועלולים לפתח חרדה, עבור חלקם מיומנויות חברתיות בסיסיות אינן מובנות מאליהן, אחרים יתקשו בארגון המרחב הפיזי שלהם ללא ליווי חיצוני (אליו הם כה רגילים). לעיתים חניכים אלה יתקשו בוויסות רגשי ויגיבו באופן שנראה מהצד כלא מידתי. לעיתים תיווצר תחושה של 'מנת יתר' תחושתית וקושי להכיל את הריחות, הקולות והמראות החדשים. כך גם האינטנסיביות של החיים המשותפים, בנים ובנות ביחד, שעלולה לגרום להצפה. לעיתים ייווצרו קשיים בתקשורת, קשיים בזיהוי התחושות ובהתמודדות. עם זאת, חשוב לציין, כי אלה מיומנויות נרכשות ועל פי רוב החניכים יסתגלו למסגרת, ילמדו ויאמצו את ההתנהגות הנהוגה בה, אם יקבלו את התיווך הנכון.

כדי לסייע לכם ולחניכי התוכנית לבנות את החיים המשותפים באופן מיטבי, מומלץ להקפיד כבר בימים הראשונים על עקרונות בסיסיים אחדים (פירוט של עקרונות נוספים יובא בהמשך):

← הסתכלו, התבוננו, הקשיבו. השתדלו ללמוד את צרכיו, רגשותיו, דרכי ההתמודדות והקשיים של הצעיר המשתלב.

← שימו לב: מהם המצבים המפעילים אותו? מהם המצבים המרגיעים? מהם המצבים המגייסים אותו לשיתוף פעולה? מהם המצבים המובילים להימנעותו ולהסתגרותו?

← גלו הבנה, סבלנות ורגישות, גם במצבים שבהם התגובות אינן מווסתות או אינן מידתיות. בדרך כלל תגובות כאלה נובעות מחוסר ידע ו/או מחוסר כלים להתמודדות.

← דברו. חשוב לפתח ממש מההתחלה ערוצי תקשורת פתוחים, יחד עם הגדרת גבולות התקשורת המותאמת ולסייע בזיהוי ובהבנה של רגשות ושל סיטואציות חברתיות.

- ← לימדו מהם ערוצי התמיכה הקיימים וכוונו את הצעיר להשתמש בהם.
- ← נסו לראות איזה ערוצי תמיכה נוספים ניתן לפתח – אולי אחד מהחניכים מתחבר באופן מיוחד לאחד מחניכי התוכנית ויכול לנהל אתו שיחה קצרה מידי ערב.
- ← במצבים שבהם אתם חשים בעלייה בחרדה של החניך עם המוגבלות, נסו לתמוך, לשקף את מה שאתם חשים ולהציע דרכי התמודדות שונות. לא כל מה שזמין וברור עבורכם ככלי התמודדות, זמין וברור לכל אחד אחר.
- ← נסו לאסוף את 'המידע' שצברתם במהלך ההתבוננות בימים הראשונים ולהשתמש בו בהמשך, כדי להתאים את התוכנית לחניך המשולב.
- ← שתפו את צוות המדריכים בנקודת המבט שלכם. לפעמים היא הרבה יותר משמעותית ובעלת ערך ממידע מוקדם שקיים.

פרק שלישי: מאפיינים בהתפתחות החברתית והמינית של צעירים עם מוגבלות

<ul style="list-style-type: none"> ← תלות בסביבה ← נטייה לרצות ← קושי לבחור ← דימוי עצמי נמוך ← קושי בפיתוח זהות אישית מותאמת 	<p>בהיבט האישי:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ← קושי בהבנה ובניהול תקשורת בין-אישית מותאמת ← קושי בהבנת מצבים חברתיים ← קושי בהבנת כללים ונורמות חברתיות ← תקשורת לקויה ברשתות החברתיות 	<p>בהיבט החברתי:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ← קושי בהבנת תהליכים גופניים התפתחותיים ← קושי במתן הסכמה מודעת ← קושי בהבנת התנהגויות זוגיות ומיניות, משמעויותיהן והשלכותיהן 	<p>בהיבט הקוגניטיבי:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ← קושי בוויסות רגשי ← שכיחות גבוהה של כניסה למצבי חרדה ← קושי בזיהוי ובביטוי רגשות ← קושי בגילוי אמפטיה לזולת ← לעיתים, שימוש בהתנהגות מינית כמנגנון ויסות רגשי מרכזי לרגשות שונים 	<p>בהיבט הרגשי:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ← היצמדות נוקשה לשגרה עקב קושי להסתגל לשינויים 	<p>בהיבט ההתנהגותי:</p>	

החיוך לקופאית במכולת; שתיית כוס קפה עם חברים; פתרון סכסוך עם חבר במכינה; החיים עם שותפים לחדר; ההתארגנות האישית במרחבים משותפים; החיים החברתיים בקבוצה מעורבת של צעירים וצעירות; היכולת לקיים מערכת יחסים זוגית ממושכת... מצבים יומיומיים אלה ורבים אחרים, הממלאים את חיינו, מבוססים על יכולתנו לשלוט באופן מספק במיומנויות חברתיות.

תיווך, שיקוף ההתנהגות ושיקוף

הרגשות, הם חלק מהדרכים לסייע. כך למשל, כאשר חל שינוי בתוכנית והצעיר שואל שאלה מסוימת שוב ושוב מתוך חרדה, שקפו לו שהשאלה כבר נשאלה, התשובה כבר ניתנה וכי לפעמים שינוי בתוכנית עלול להלחיץ אותו. הציעו לעבור על התוכנית החדשה בפירוט, שאלו מה יכול לעזור לו להירגע, היו אמפטיים לקושי, אך עם זאת שקפו, כי השאלות החוזרות שוב ושוב עלולות להטריד את האחרים.

בעוד שבאוכלוסייה הכללית כישורים חברתיים נרכשים באופן ספונטני, צעירים עם מוגבלות זקוקים לתיווך ולתרגול כדי לרכוש מיומנויות חברתיות, ליצור הזדמנויות לאינטראקציות חברתיות, לליווי בפיתוח קשרים בין-אישיים ולשימורם.

מיומנויות חברתיות הן מכלול היכולות הבין-אישיות והקבוצתיות שהאדם מפגין באופן המאפשר לו להשתלב במערכת החברתית שבה הוא חי. כאשר קיים קושי ברכישת היכולות החברתיות, נפגעים היבטים משמעותיים בחיי האדם בתחום הרגשי, הבין-אישי, התעסוקתי והזוגי.

מקובל לחשוב, כי מיומנויות חברתיות הן יכולת מולדת, אבל אין זה כך. על אף שתינוקות מגיעים לעולם עם יכולת בסיסית ליצור קשר עם ההורה ולהתקשר אליו, תהליך התפתחותן של מיומנויות חברתיות בשלות ומספקות נמשך שנים רבות ומושפע משילוב בין שלושה גורמים מרכזיים: התפתחותו הרגשית והקוגניטיבית של הילד, השפעת הסביבה הישירה שלו והשפעות חברתיות-תרבותיות.

סייעו לצעיר לזהות את רגשות הזולת

ואת צורכי אחרים בסביבתו: שאלו מה לדעתו האחר מרגיש/צריך כאשר הוא נוהג באופן כזה או אחר. למשל, כאשר הוא מגיב בתסכול או בהתפרצות זעם על כך שהמקלחת תפוסה, או כאשר הוא נכנס לשיחה פרטית המתנהלת בין שני חניכים בפינת החדר או כאשר אינו מקפיד על כללי היגיינה בסיסיים. הציעו חלופות, סייעו לו להבין, כי כאשר חיים עם אחרים יש להתחשב בצרכיהם וברגשותיהם.

בהיבט הרגשי-קוגניטיבי ניתן לראות, כי ככל שהילד גדל, גדלה יכולתו לתפוס כי גם לאחרים יש רגשות ומחשבות וכי אלו עשויים להיות שונים משלו. הבנה זו, טריוויאלית ככל שתהיה, היא שעומדת בבסיס יכולתו של הילד לפתח מערכות יחסים מורכבות יותר ויותר, אשר הופכות לאינטימיות וקרובות בגילאי ההתבגרות והבגרות³. **אצל חלק מהצעירים עם מוגבלות, היכולת לראות את רגשות הזולת ואת צרכי האחר אינה מובנת מאליה ודרושים שיקוף ותיווך מתמידים כדי לסייע להם בתחום זה**⁴.

קבלו בהבנה את חוסר ההבנה שלו

את הסיטואציה ואת ההתנהגות הבלתי מותאמת שיכולה לנבוע מכך. היו סבלניים, הציעו חלופות להתנהגות לא מותאמת, למדו כללים חברתיים, גם כאלה שנראים לכם מובנים מאליהם, למשל: פה בחדר אנחנו מקפידים לשמור על פרטיות, למרות הצפיפות. בואו נקפיד להתפשט ולהתלבש בתוך המקלחת, בואו נדפוק על דלת השירותים/המקלחת לפני שנכנסים.

פיתוח מיומנויות חברתיות אינו מושפע רק מתפיסה מורכבת ובשלה יותר של האחר ושל מערכות יחסים, אלא גם מהמיומנויות שהילד רוכש בהנחיית משפחתו וסביבתו החינוכית. כבר בגיל צעיר לומדים ילדים "לעשות ביי ביי", להגיד תודה וש"צריך לחכות בתור" (גם לשירותים ולמקלחת...)⁵.

צעירים עם מוגבלות נחשפים בדרך כלל למעט הזדמנויות לאינטראקציות חברתיות ביחס לבני גילם. עבורם, החיים החברתיים האינטנסיביים במכינה, מחוץ לבית ההורים וללא מערכות התמיכה שאליהן הם רגילים, הכוללים מגורים משותפים עם אחרים מחוץ

לבית, אינטראקציה מתמדת בין שני המינים, ועוד, עלולים להיות חוויות חברתיות ראשוניות שלא הייתה להם הזדמנות להיחשף אליהן בעבר.

גם למערכת החברתית-תרבותית שבה הילד גדל ישנה השפעה ניכרת. הילד עד להתנהגותם של מבוגרים ברחוב, בטלוויזיה ובמערכת החינוכית ומפנים קודים של התנהגות.

תלות בסביבה: קשיים שונים הנובעים מהמוגבלות עצמה ומיחס הסביבה אל הילד עם המוגבלות, גוררים אחריהם פיתוח של **תלות בסביבה**. פעמים רבות, גם אם קיימת מסוגלות לבצע פעולה מסוימת או לקבל החלטה כלשהי, המתבגר מתקשה לסמוך על עצמו ועל יכולותיו והתלות בסביבתו הולכת וגוברת ומוכללת על יותר ויותר תחומים בחייו.

לדוגמה: אם בעת התארגנות לציאה למסע, הצעיר מתקשה לארוז את הציוד הנדרש, לעיתים, הכי 'קל', מהיר ויעיל זה להחליט עבורו איזה ציוד לארוז וגם לבצע את האריזה בשבילו.

במקום זאת: שבו לידו, שוחחו אתו על הציוד האישי שהוא יזדקק לו. שאלו אם הוא מעוניין בעזרתכם ומה בדיוק הוא צריך. העניקו לו תחושה שאתם סומכים עליו מצד אחד, אבל נמצאים שם לסייע במידת הצורך, מצד אחר.

אל תעשו דברים אלה במקומו!

נטייה לרצות את הסביבה: במשך השנים עלולה להתפתח אצל הצעירים עם המוגבלות התנהגות פסיבית וציינית ונטייה לרצות אחרים. זאת, בשל התלות הרבה, בעיקר כלפי דמויות טיפוליות וסמכותיות, תוך דחיית העדפות ורצונות אישיים מול רצונות של אחרים שבהם הם תלויים לטיפול ולרווחה. לכך יש להוסיף התנסות מצומצמת בקבלת החלטות וביצוע בחירות בחיי היומיום.

קושי בפיתוח עצמאות ומיומנויות של בחירה: בתהליך הסוציאליזציה של צעירים עם מוגבלות, הן המשפחתי והן החינוכי, פעמים רבות ניתן להם מקום מועט לבחירה. המבוגרים מסביבם נוטים לעיתים שלא לסמוך עליהם, לצמצם את מרחב הבחירה שלהם ולא לאפשר להם להתנסות בביצוע עצמאי של פעולות שונות, גם כאשר הם מסוגלים לכך. לפיכך, מיומנות הבחירה אינה מתפתחת אצלם כמו אצל בני גילם. כתוצאה מכך, הצעיר עם המוגבלות יתקשה לעיתים לזהות את רצונו ובוודאי שלפעול על פי רצונו ולכך יש השלכות משמעותיות בביצוע בחירות הקשורות לתחום החברתי והמיני.

חשוב לזכור!

1. מומלץ לוודא שהצעיר בחר או קיבל החלטה על פי רצונו ולא על פי מה שהוא חושב שמצופה ממנו.
2. במקרה שהוא מתקשה לבחור – הציעו מספר חלופות, פשוטות ברורות, הסבירו את היתרון / חיסרון בכל חלופה וסייעו לו להגיע להחלטה הנכונה ביותר.
3. אל תעשו בשבילו או במקומו.
4. העניקו תחושה שאתם סומכים עליו.
5. סייעו, בהתאם לנדרש, לביצוע עצמאי של הפעולה.
6. חזקו באופן אמיתי יכולות / כישורים / דרכי התמודדות.
7. העמידו ציפיות מותאמות ליכולות מצד אחד, ולקשיים, מצד אחר.

לאלה יש להוסיף, כי צעירים עם מוגבלות מתאפיינים ב:

← **דימוי עצמי ומיני נמוך**⁶ וקושי בפיתוח זהות אישית מותאמת, הכוללת את המוגבלות כחלק אינטגרלי ממרכיבי הזהות.⁷

← **קשיים בהבנה ובהפנמה של מושגים משמעותיים**, כמו פרטיות, גבולות הגוף, שמירה על מרחקים חברתיים מותאמים (הן במרחב הפיזי, הן בשיחה והן במרחב הווירטואלי) וקושי בהבנת תהליכים גופניים התפתחותיים.

← **קושי במתן הסכמה מודעת**: בספרות המקצועית, הסכמה מוגדרת כהיענות הכוללת: (1) הבנת מהות ההצעה בהתבסס על גיל, על בשלות, על רמה התפתחותית, על תפקוד ועל ניסיון; (2) ידיעת הנורמות המקובלות בחברה לגבי ההצעה; (3) מודעות לתוצאות

קושי בהבנה של מושג הפרטיות, יכול לבוא לידי ביטוי הן במובן הפיזי והן במובן של פרטיות המידע או השיחה, במרחב המציאותי או הווירטואלי. כך, למשל, ייתכן מצב שבו אין הבנה כי החדר הוא מרחב ציבורי ולא מקובל לקיים בו מגעים מיניים (עצמיים או עם אחרים) גם כאשר הוא ריק. כאשר אתם נתקלים בחוסר שמירה על מרחק חברתי מותאם או על פרטיות השיחה: אמרו את הכלל החברתי המתאים בלשון רבים. למשל, "אצלנו מקובל לא לפנות לילדים שאנחנו לא מכירים בשבילי הקיבוץ". או: "אצלנו מקובל לשאול אם אפשר להצטרף לשיחה, אם אפשר לשבת על יד... אם אפשר לקבל חיבוק" וכדומה

האפשרויות ולחלופות; (4) הנחה שהסכמה וגם סירוב יכובדו במידה שווה; (5) החלטה מרצון; (6) יכולת שכלית.

הקשיים העולים מהערכת ההסכמה נובעים לעתים מאי-הבחנה בסיסית בין ציות, שיתוף פעולה והסכמה. התוצאות הנראות לעין עשויות להיות זהות מבחינת ההתנהגות, אך הכוונה, המוטיבציה והתפיסה שונות לגמרי, ולכן גם החוויה והתוצאה שונות. מהמונח 'הסכמה' משתמעים ידע מלא, הבנה ובחירה; שיתוף פעולה משמעותו השתתפות פעילה, ללא קשר לאמונה או לרצון אישי, והוא יכול להתרחש גם ללא הסכמה; ציות יכול לגרום לפעולה בצורה סבילה וללא התנגדות, למרות ובניגוד לאמונה או לרצון אישי. כך, למשל, אי-התנגדות למגע מיני, יכולה להתפרש כשיתוף פעולה/הסכמה, אך בפועל מדובר בעמדה פאסיבית/ציינית (מקראה בעריכת צימרמן, תשס"ה).

קושי בוויסות חושי: לעיתים קיימת הפרעה תחושתית שגורמת לתחושתיות נמוכה מאוד או לרגישות גבוהה מאוד. אלה משמעותיים מאוד כאשר מדובר הן בשמירה על מרחב אישי ומרחק חברתי מותאמים והן בהיבט הפיזי של המיניות.

- ← קושי בוויסות רגשי, הנובע פעמים רבות מצמצום בכלים נרכשים לאורך השנים.
- ← שכיחות גבוהה של כניסה למצבי חרדה, בעיקר עקב קושי להסתגל לשינויים ולמצבים חדשים.⁸
- ← קושי בזיהוי ובביטוי רגשות, הן של עצמו והן של אחרים.
- ← קושי בגילוי אמפטיה לזולת, הנובע פעמים רבות מהגנת יתר של הסביבה.⁹
- ← קושי בהדדיות.

בהיבט המיני

- ← לצעירים רבים עם מוגבלות חסר ידע בסיסי בכל הקשור למיניות האדם.¹⁰
- ← התעסקות רבה סביב תכנים מיניים והתנהגויות מיניות כגורם ויסות מרכזי.¹¹
- ← קיימת שכיחות גבוהה של התנהגויות מיניות שאינן בהתאמה להתפתחות הפרט ו/או לכללים חברתיים מקובלים (מקום, זמן, אופן) עד כדי כניסה למצבי סיכון או פגיעה באחרים.¹²
- ← קשיים ביצירת קשרים זוגיים-מיניים ושימורם.¹³
- ← החלפת מין באהבה.¹⁴
- ← התייחסות הסביבה משפיעה באופן ניכר על התפתחות העמדות ודפוסי ההתנהגות המיניים-חברתיים של אנשים עם מוגבלות.¹⁵

פרק רביעי: תקשורת חברתית במרחב וירטואלי

בשנים האחרונות אנו עדים לשינויים משמעותיים בכל הקשור לתקשורת בין אנשים בכלל ובתחום המיני-חברתי בפרט. ילדים, מתבגרים ובוגרים מחוברים במשך שעות רבות למסכים שונים וצורכים סוגי מדיה שונים, נחשפים למידע, לתכנים ולתקשורת חברתית. חלק מהתכנים עוסקים במיניות, לא תמיד בהתאמה לגיל, לשלב ההתפתחות, למצב האישי, הרגשי והנפשי. החשיפה המוגברת והלא מותאמת לתכנים מיניים, כמוה כהליך של 'התבגרות במרחב פורנוגרפי' (עינת, 2014),¹⁶ המשפיע באופן משמעותי על הבניית ההתפתחות החברתית והקשרים החברתיים, כמו גם על גיבוש גישה והתייחסות למיניות, להתנהגות מינית ולהתפתחות מינית.

השפעה זו מתעצמת כאשר מדובר בילדים ובמתבגרים עם מוגבלות, אשר מתקשים פעמים רבות להכיל את התכנים, להתמודד עם המסרים, להבין מהי התנהגות חברתית-מינית מתאימה, מהו מרחב פרטי ומהו ציבורי, מהי חשיפה מותאמת ומקדמת ומהי חשיפה בלתי מותאמת ומסוכנת. קשיים אלה עלולים לא רק לפגוע בזכויותיהם ולהעמידם בפני מצבי סיכון וניצול, אלא אף לחשוף אותם להתנהגויות חברתיות ומיניות בלתי מותאמות ולעיתים אף פוגעות (ברן, 2014).

בנוסף לכך, חשוב להדגיש, כי בעידן הווירטואלי, שבו חלק בלתי מבוטל מהתקשורת בין אנשים מתקיים באמצעות רשתות חברתיות¹⁷, ניתן לראות נטייה גוברת והולכת בקרב הגולשים ברשתות אלה לחשוף את עצמם כדי להביע אינדיווידואליות, לזכות במוניטין, למנף את עוצמתם, להתחבר עם חברים עכשוויים ובני משפחה, עם חברים מרוחקים שאיבדו את הקשר עמם, לבנות את המוניטין המקצועי שלהם ולמצוא שותפים רומנטיים זמניים או קבועים ליצירת קשרים בדרגות קרבה שונות^{18, 19}.

רשתות חברתיות מקנות לילדים ולבני נוער יתרונות עצומים, משום שהן מרחיבות את אפשרויות התקשורת וההזדמנויות ליצירת קשרים חברתיים.

יתרונות השימוש ברשתות חברתיות:

- הן מעודדות את החברים בהן ליצור תכנים ולא רק לצרוך אותם.
- הן הופכות את השימוש באינטרנט מפעולה שעושה אדם יחיד לפעולה חברתית.
- הן משמשות במה לביטוי עצמי, להתפתחות ולהגדרה של זהות אגב חשיפה לקהל מגיבים רחב.
- הן מאפשרות התנסויות מגוונות והיכרויות חדשות, תוך התבססות על עמדותיהם, העדפותיהם של חברי הרשת וקשריהם המשותפים.
- הן מאפשרות לדון בנושאים שיש קושי להעלות אותם בשיחה פנים-אל-פנים.
- הן מאפשרות לייסד ולמצוא קבוצות בעלות עניין משותף ולהשתתף בהן.

עבור צעירים עם מוגבלות, בנוסף ליתרונות שצוינו לעיל, חשוב להדגיש את היתרונות הייחודיים להם, הגלומים בתקשורת חברתית באמצעות רשתות חברתיות:

יתרונות השימוש ברשתות חברתיות לצעירים עם מוגבלות:

- נורמטיביות ושייכות.
- נגישות לאתרים ולפורומים ייעודיים.
- הרחבת אפשרויות התקשורת.
- פריצת גבולות של זמן, מרחק ומקום.

← נורמטיביות ושייכות: כמו אחרים בני גילם, גם צעירים עם מוגבלות, אשר פעמים רבות חשים בדידות חברתית במרחב המציאותי, יכולים לקיים תקשורת בין-אישית במרחב הווירטואלי ולחוש שייכות.

← נגישות לאתרים, לקבוצות דיון ולפורומים של אנשים עם מוגבלויות דומות.

← הרחבת אפשרויות התקשורת לצורך התמודדות עם קשיים ייחודיים (למשל, שליחת הודעות קוליות לאלה המתקשים בכתיבה ובקריאה, שיחה באמצעות שפת סימנים תוך שימוש בווידאו ברשת החברתית).

← פריצת גבולות של זמן, מרחק ומקום: רשתות חברתיות הן אמצעי לפיתוח קשרים חברתיים וזוגיים, כמקובל בקרב כלל האוכלוסייה. השימוש ברשתות החברתיות מאפשר הרחבת המעגל החברתי (הווירטואלי) ולעיתים יוצר הזדמנויות להרחבתו גם מחוץ לגבולות הרשת.

לצד היתרונות, קיימים גם חסרונות וסיכונים: ילדים ובני נוער נוטים להתנהג ברשתות חברתיות באופן שהוא לעיתים מוקצן מכפי שהם מתנהגים בסביבתם החברתית הלא-ווירטואלית ובכלל זה התנהגות פוגענית, ביטוי עצמי מוקצן והתנסויות מיניות המאפיינות את גיל ההתבגרות²⁰.

סיכונים אלה אף מתעצמים בהתייחס לצעירים עם מוגבלות.²¹ השימוש ברשתות חברתיות עלול להעצים את הקושי בשיפוט מותאם של מצבים חברתיים ובהבנת קודים וכללים חברתיים, עקב חשיפה להתנהגויות שלא מתקיימת בהן שמירה על קודים חברתיים מקובלים (מגעים מיניים ללא

היכרות מוקדמת, למשל); כניסה לאתרים חברתיים ה'מקובלים' בקרב כלל האוכלוסייה ולא דווקא ייחודיים ומותאמים למוגבלות, תוך הצגת עצמי מדומה והסתרת או מזעור המוגבלות; טשטוש בהגדרת מושג החברות;²² טשטוש בהגדרת מה מקובל/לא מקובל, מותאם/לא מותאם.

אלה מתווספות השפעות שליליות בתחום הקוגניטיבי,²³ החברתי, התקשורתי,²⁴ הרגשי,²⁵ ההתנהגותי²⁶ והאישי²⁷.

ברשת מתקיימים קודים אחרים של תקשורת חברתית, מוסכמות שונות ביחס למי הוא חבר וכדומה. אלה המתקשים מלכתחילה בהבנת סיטואציות חברתיות, נורמות חברתיות, כללי התנהגות חברתית עלולים למצוא עצמם מתקשים עוד יותר במרחבי הרשת החברתית.

לסיכום, בעולם סבוך, משתנה ומורכב, צעירים עם מוגבלות עלולים למצוא עצמם מבולבלים וללכת לאיבוד במרחבים הווירטואליים, שבהם מתקיימים קודים אחרים של תקשורת. השינויים המהירים, המסרים הסמויים, השימוש בשפה ייחודית עם חוקים משלה – כל אלה ועוד עלולים לגרום להתנהגות חברתית ומינית בלתי מותאמת שעלולה לחשוף אותם למגוון מצבי סיכון, לניצול ולפגיעה. לפיכך, נדרשים תיווך וליווי צמודים ויומיומיים, כדי לסייע להם להימנע ממצבי סיכון, ניצול ופגיעה.

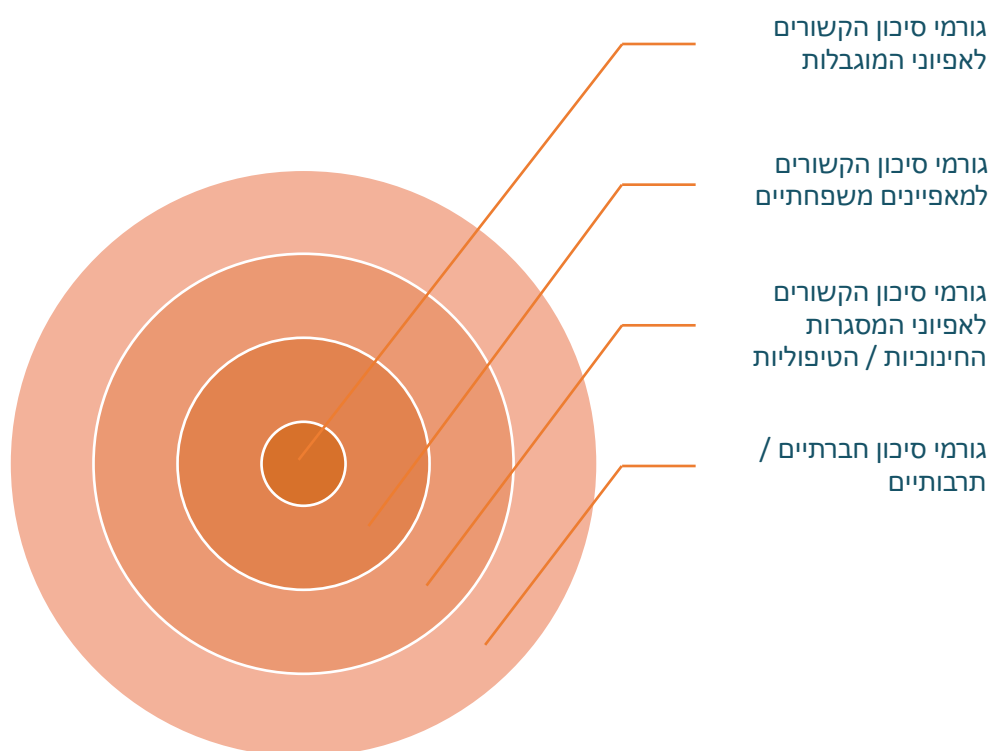
עקרונות להתמודדות עם תקשורת במרחב הווירטואלי

זכרו, כי קיים קושי לעשות העברה מכללי התקשורת הנהוגים בעולם המציאותי לאלה הנהוגים בעולם הווירטואלי. סייעו בהבנת הסיטואציות בעולם הווירטואלי. לדוגמה: מה זה אומר לדעתך אם מישהו עושה או לא עושה לייק לתמונה או לפוסט. סייעו בפריסת מגוון אפשרויות: חוסר עניין, חוסר זמן, אפיון אישי – יש כאלה שמגיבים מיד ועל כל דבר, יש כאלה שלא נוהגים להגיב. או: כמה פעמים מתאים לדעתך לפנות למישהו בווטסאפ/פייסבוק/אינסטגרם למרות שאין מענה בלי שזה יחשב להטרדה. או: האם מתאים לדעתך להעלות תמונה כזו? מה לדעתך חושבים אלה שרואים אותה? או: עם מי כדאי להיות חבר? אם מישהו מאשר חברות, מה זה אומר?

פרק חמישי: גורמי סיכון לפגיעות באנשים עם מוגבלות

על פי הספרות המקצועית (מורבר, 2009; חודטוב, 2012), ילדים ומתבגרים עם מוגבלות נמצאים בסיכון גבוה יותר לחשיפה למצבי התעללות והזנחה בהשוואה לילדים ללא מוגבלות. רמות הסיכון שהם חשופים להן לא רק גבוהות יותר, אלא גם נמשכות לאורך זמן ממושך יותר. מצבי סיכון אלה עלולים להתרחש הן בתוך המשפחה והן בסביבה הקרובה של הילד/המתבגר (משפחה מורחבת, בית ספר, שכונה וכדומה)²⁸.

חוקרים איתרו מספר גורמי סיכון שיכולים לנבא סיכון גבוה להתעללות באנשים עם מוגבלות. ביניהם גורמים הקשורים למאפייני המוגבלות, למאפיינים משפחתיים ולמאפייני הסביבה של האדם עם המוגבלות וגורמי סיכון חברתיים-תרבותיים.

גורמי סיכון הקשורים לאפיוני המוגבלות

- לא כל המאפיינים רלוונטיים לכלל המוגבלויות.
- עצם קיומה של מוגבלות לא מגביר בהכרח את הסיכון. יש להיזהר ממתן משקל יתר למוגבלות כ'סיבה' לסיכון.
- המאפיינים שבעטיים אנשים עם מוגבלות מצויים בסיכון אינם בהכרח טבועים בהם. לעיתים הם תוצאה של טיפול ומקום.

← בדידות, חוסר בכישורים ובמיומנויות בתחום הבין-אישי והחברתי: חלק ניכר מהילדים ומהמתבגרים עם מוגבלות מדווחים על רמות בדידות גבוהות יותר מהאחרים. הבדידות עלולה להביא לחיפוש קשרים חברתיים ב'כל מחיר', כולל כניסה למצבים מנצלים ופוגעים.

← תפיסה עצמית ודימוי עצמי נמוכים: הפנמת התפיסות החברתיות הרואות באדם עם מוגבלות 'מוגבל' ו'פחות

שווה' עלולה לגרום להתפתחות דימוי עצמי נמוך, לפיתוח התנהגות 'קרבתית' ולקבלת דין הפגיעה כמובן מאליו.

← מיומנויות תקשורתיות וקוגניטיביות מוגבלות: המיומנויות התקשורתיות המונמכות של חלק מהאנשים עם מוגבלות עלולות לפגוע ביכולתם להגן על עצמם, הן במובן של הבעת התנגדות והן במובן של דיווח על מצבי פגיעה. לעיתים, גם כאשר הנפגע מנסה לדווח, קיים קושי בהבנת המסרים (שפתיים או התנהגותיים). אצל אנשים עם מוגבלות פיזית, עלול להיווצר מצב של חוסר יכולת להגנה עצמית, לבקשת עזרה ולהשגת מידע חיוני. קשיי תנועה וניידות מהווים מכשול בניסיונות הימלטות מהסיטואציה הפוגענית.

← קשיים בשיפוט חברתי: מיומנויות חברתיות לקויות וקושי בשיפוט חברתי עלולים לגרום לאי-יכולת לזהות מצבים מסוכנים ודרכי התגוננות, להימנעות ולהימלטות ממצבים אלו. כך למשל, אנשים עם מוגבלות עלולים שלא להיות מודעים לכך, שהתעללות מינית היא ניצול, שהיא אסורה על פי החוק, ושהיא אינה נורמטיבית. לפיכך, הם עשויים שלא לדווח על מצבי ניצול והתעללות מיניים.

← חוסר אונים נרכש והתפתחות של התנהגות פסיבית וצייתנית: אחד המאפיינים בתהליך ההתפתחות החברתית של אנשים עם מוגבלות הוא חינוך לציות לדמויות מטפלות (הורים, אחים, אנשי חינוך וטיפול) ולגורמי סמכות. ציות זה עלול לפגוע ביכולתם להפגין אסרטיביות וחושף אותם למצבים של ציות גם במקרים של התעללות²⁹.

← תלות פיזית ורגשית באחרים, ריבוי מטפלים - תלות בגורמי טיפול (פיזית, רגשית, חברתית): יוצרת הכרח לאינטראקציה רבה עם גורמי טיפול שונים, הן במשפחה והן במסגרות חינוכיות

ואחרות. ביניהם יכולים להיות פוגעים (טיפול בסיטואציות אינטימיות וריבוי מטפלים). נוצר חוסר איזון ביחסי הגומלין המאפשר את הפיכת הסיטואציה לפוגעת, נוצר חשש לדווח על פגיעה שמא תיפגע התמיכה ההכרחית, ישנו רצון לרצות דמויות סמכות. בנוסף לכך, לעיתים נוצרת תלות פיזית, חברתית ורגשית ארוכת-טווח שאינה תואמת את הגיל הכרונולוגי. על פי Sobsey (1994), התלות באחר משפיעה על איכות חייו של האדם עם המוגבלות, והיא אחד מגורמי הסיכון הבולטים ביותר.

← היעדר מודעות לסוגיות שקשורות במיניות וקושי להבחין בין התנהגות מותאמת ובלתי מותאמת: לדוגמה, חיבוק לא מותאם של חבר מהמכינה, או אי שמירה על מרחק אישי מותאם בעת שיחה, או שיח על נושאים פרטיים במרחב לא מותאם או כאשר טיב הקשר אינו כזה אשר מתאים לנהל בו שיח אישי³⁰.

← לאלה יש להוסיף גורמי סיכון הקשורים להיבטים סוציו-דמוגרפיים של האדם עם המוגבלות: חומרת המוגבלות,³¹ גיל³², רמת תפקוד³³ ומגדר³⁴.

על גורמי סיכון הקשורים בהתמודדות המשפחה של ילד/מתבגר עם מוגבלות, [ניתן לקרוא כאן](#)³⁵.

על גורמי סיכון הקשורים במאפייני הסביבה (החינוכית והטיפולית), [ניתן לקרוא כאן](#)³⁶.

גורמי סיכון חברתיים-תרבותיים

חוקרים רבים רואים בגישת החברה לאנשים עם מוגבלות את אחת הסיבות המרכזיות לפגיעותם הרבה. מוגבלות מלווה בדרך כלל בסטיגמה חברתית, בערכים ובמנהגים חברתיים המקבלים ב'סלחנות' אלימות כאמצעי לפתרון קונפליקט ומתח. כישלונה של החברה בהכרה בצורכיהם של אנשים עם מוגבלות יש בו כדי לתת אישור חברתי להתעללות בהם³⁷.

פרק שישי: מסיכון לסיכוי – איתור והתמודדות עם מצבי סיכון

כפי שפורט בפרק הקודם, גורמים רבים מנבאים סיכון וחשיפה להתעללות באנשים עם מוגבלות ובהם: גורמי סיכון הקשורים למאפייני המוגבלות של אנשים עם המוגבלות וגורמי סיכון משפחתיים, סביבתיים וחברתיים-תרבותיים.

חשוב לציין כי כל גורם סיכון יכול להפוך לגורם סיכוי שיצמצם את הסיכון להתעללות, כפי שניתן לראות בטבלה הבאה:

מאפייני אנשים עם מוגבלות

גורמי סיכון	גורמי סיכוי
חוסר אונים נלמד וחינוך לצייתנות	שיפור ההערכה העצמית והעצמה
תלות באחר – ריבוי מטפלים, מגע היעדר וחוסר מיומנויות	יצירת הזדמנויות ללמידה עצמאות הקניית ידע לימוד מיומנויות
קשיי תקשורת	סיפוק אמצעי תקשורת הכשרת אנשי מקצוע

מאפיינים משפחתיים

גורמי סיכון	גורמי סיכוי
הורות לאדם עם מוגבלות	התייחסות למשפחה כאל לקוח בסיכון
בידוד חברתי	שירותי תמיכה
חוסר גבולות, הגנת יתר	הדרכה, הצבת גבולות

מאפיינים סביבתיים

גורמי סיכון	גורמי סיכוי
היעדר נגישות	נגישות
שילוב	הכללה
התעללות מוסדית	אי-מיסוד

מאפיינים חברתיים-תרבותיים

גורמי סיכון	גורמי סיכוי
גישות ועמדות שליליות כלפי מוגבלות	שינוי הגישות והעמדות של החברה, ההורים ואנשי המקצוע כלפי מוגבלות
חוסר ידע ומידע בכל הקשור לאיתור התעללות ולדיווח עליה	מתן ידע בכל הקשור לאיתור התעללות ודיווח עליה

איתור וזיהוי מצבי פגיעה

בהתייחס לאיתור ולזיהוי מצבי פגיעה, חשוב לציין את הנקודות הבאות:

- ← לא תמיד יופיעו סימנים מחשידים לגבי אירוע שהתרחש.
- ← סימנים מחשידים יכולים להופיע שלא בסמיכות לפגיעה.
- ← לרוב יופיעו מספר סימנים, ולא סימן אחד בלבד.
- ← על פי רוב הסימנים המופיעים הם מתמשכים ולא חד-פעמיים.
- ← סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין או להיגרם מסיבות רבות ושונות, ולא דווקא מפגיעה.
- ← לעיתים יש קושי באיתור סימנים בשל תפיסה, כי הסימנים הם חלק מהמוגבלות או תופעות נלוות לה.
- ← לאנשים רבים יש קושי להאמין כי אנשים עם מוגבלות נפגעים, ולכן מתעלמים מסימנים מחשידים.
- ← חשוב להיזהר ולהימנע מפירוש סימנים. עם זאת, בכל מקרה של חשש, תחושת אי-נחת הנוגעת למצבו של הצעיר או הצעירה, מומלץ להתייעץ עם אנשי מקצוע רלוונטיים.

להלן סימנים שעלולים להצביע על מצבי פגיעה

- ← ירידה, שינוי או החרפה דרמטית במצב רגשי/התנהגותי/חברתי.³⁸
- ← סימנים גופניים.³⁹
- ← שינויים בהתנהגות המינית.⁴⁰
- ← ביטויי חרדה חריפים בעת היעלמות דמויות משמעותיות.
- ← התפתחות דיכאון ו/או חרדה.
- ← סימנים התנהגותיים/רגשיים.⁴¹

פרק שביעי: עקרונות התערבות כלליים בעבודה עם חניכי תוכנית 'שיבולים'

מודל ההכללה (Inclusion): פרופ' שונית רייטר הסבירה בראיון שנערך עמה (הרפז, 2013) את ההבדל בין שילוב להכללה: "שילוב זה אינטגרציה, ואינטגרציה פירושה נרמול האדם עם המוגבלות בהתאם לאמות המידה הנורמטיביות של החברה שבה הוא חי, כלומר, התאמה חד-צדדית של החברה. הכלה פירושה קבלת האחר כפי שהוא, גם אם הוא שונה מהנורמה; התייחסות למוגבלות שלו כאל מובנת מאליה, כאל עוד אחת מאותן הדרכים שבהן בני אדם שונים זה מזה..."⁴² במילים אחרות, לדבריה: "מטרת השילוב היא נורמליזציה של השונה ומטרת ההכללה היא קבלה נורמלית של השונה".

כפי שצוין בפרק הראשון, אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות אשר אושרה על ידי ממשלת ישראל בשנת 2012, מסמלת הלכה למעשה שינוי בתפיסה כלפי אנשים עם מוגבלות - מתפיסה פטרונית ומגוננת לתפיסת כבוד האדם וחירותו⁴³.

תוכנית 'שיבולים' מבוססת על העקרונות של מודל ההכללה ולפיכך מומלץ להנגיש את סביבת המכינה על כל מרכיביה לטובת החניכים המשתייכים לתוכנית. כלומר, לבצע את ההתאמות הנדרשות לכל אחד מחניכי התוכנית, בהתייחס לתחום הקוגניטיבי, התקשורתי, הפיזי, החושי, הרגשי, החברתי וההתנהגותי.

ראשית, מומלץ למפות את נקודות החוזק ומוקדי הקושי של החניך. כלומר, לזהות מהם הגורמים העשויים לקדם את תפקודו במכינה ומהם הגורמים המעכבים. לצורך זה, מומלץ לאסוף עד כמה שיותר מידע מוקדם בתחומים שצוינו לעיל, הן מבני המשפחה והן ממסגרות חינוכיות וחברתיות (עד כמה שניתן). חשוב להדגיש, כי איסוף המידע הוא תהליך מתמשך, אשר מתרחש הן בשלב הראיונות למכינה והן לכל אורכה של שנת המכינה, בהתאם לתפקודו של החניך בפועל במרחבי הפעילות השונים.

בהמשך למאפיינים בהתפתחות החברתית והמינית של צעירים עם מוגבלות אשר פורטו בפרק השני, להלן פירוט המאפיינים שמומלץ להתייחס אליהם בעת ביצוע ההתאמות:

מאפיינים כלליים: קשיים בהבנה של קודים, כללים וסיטואציות בין-אישיות, חברתיות, זוגיות ומיניות; בשיפוט חברתי ובסנגור עצמי; לעיתים קושי בזיהוי מצבי פגיעה; קשיים בניהול תקשורת בין-אישית; קשיים התנהגותיים; קשיים בוויסות חושי או רגשי; בפיתוח זהות אישית מותאמת; בזיהוי קבוצת

השווים; תלותיות בגורמי סמכות/טיפול; צורך בריצוי; חרדה, אשמה, תחושה של דחייה, דימוי עצמי נמוך.

מאפיינים תלויי לקות: קשיי קשב וריכוז; קשיים בזיהוי ושיום רגשות; קשיי הבנה; חזרתיות, קבעונות; קונקרטיזם; קשיים שפתיים ותקשורתיים, קושי בהתאמת תוכן השיחה לסיטואציה, קשיים באבחנה בין דמיון, פנטזיה ומציאות; בהבנת מושגי זמן ומקום; רגישויות חושיות, קושי בוויסות חושי; קשיי שמיעה/ראייה.

המלצות

← **התאמת התוכנית/הציפיות לכל חניך:** בהקשר זה חשוב לציין, כי מדובר בתהליך דינמי. מומלץ לקבוע מראש זמנים שבהם עורכים בקרה והתאמה בהתאם לתפקוד של החניך בפועל. מומלץ לשתף את החניך/ה בתהליך.

← **התאמת סולמות המדידה של הצלחה/אי-הצלחה באופן אישי לכל חניך:** בהקשר זה, מומלץ להסתמך על המידע שנאסף עד כה, להתייחס לגורמים המקדמים והגורמים המעכבים של כל אחד ואחת בכל המרחב של המכינה (לימודי, חברתי, התנדבותי, פנאי). גם בהיבט זה, מומלץ לשתף את החניך בתהליך, תוך התייחסות גם להגדרת הצלחה/אי-הצלחה בחוויה שלו.

← **תיווך:** יש להרבות בתיווך לחניכי התוכנית ובכל המישורים: חברתיים, רגשיים, קוגניטיביים והתנהגותיים. פעמים רבות, דברים הנראים מובנים מאליהם אינם כאלה (עקב מכלול המאפיינים שפורטו בפרקים קודמים) ונדרש תיווך במישורים שונים. מומלץ להתייחס ללקויות למידה שונות, העלולות לבוא לידי ביטוי במשך הזמן הנדרש להבנה ולתגובה, הבנת רצף של אירועים, הבנה של מושגי זמן ומקום, ועוד.

← **שיקוף:** מומלץ לשקף לחניך את בחירותיו והשפעותיהן על תפקודו במכינה ולתת לו משוב עליהן. כך למשל, אם החניך בוחר שלא להשתתף בפעילות מסוימת (כגון תורנות כזו או אחרת) בטענה שקשה לו, מומלץ להיות קשובים לקושי המועלה, אך עם זאת לשקף לו מהו 'מחיר' ההימנעות שלו ולאפשר לו לבחור מתוך הבנת השלכות הבחירות השונות שהוא יכול לבצע. בנוסף לכך, לעיתים יש צורך ב**שיקוף רגשי**, עבור אלה מהחניכים אשר מתקשים לזהות, לשיים או לבטא באופן יעיל את רגשותיהם. במצבים אלה, מומלץ לומר: "אתה נראה לי סוער... (או מוצף/עצוב / חרד). איך אפשר לעזור?" בכך, ניתן לסייע לחניך הן להבין את רגשותיו והן לבטא אותם באופן שיסייע לו בוויסותם.

← **ליווי:** מומלץ ללוות את החניך, בהתאם לצרכיו ובהתאם לפעילות. הליווי יכול להיעשות על ידי אחד החניכים או אחד המדריכים. חשוב לציין, כי מידת 'צמידות' הליווי משתנה והיא יכולה לבוא

לידי ביטוי במעין 'דאגה מרחוק' לשלומו של החניך ועד לליווי בפועל בפעילות מסוימת. יש למצוא את האיזון בין ליווי חברי, בגובה העיניים, לבין ליווי שמטרתו לתת מענה ייחודי וממוקד לצורכי החניך, גם כאשר משמעות הדבר היא היעדר הדדיות. במקרים אלה, אפשר למנות חניך מלווה שונה בכל פעם, בהתאם לאופי הליווי הנדרש.

← **פירוק המשימות:** קשיי קשב וריכוז, קשיים בהבנה של משימות מורכבות המכילות שרשרת של פעולות, קשיים רגשיים, כגון חרדה מוגברת ממשימה כלשהי, הם חלק מהגורמים אשר עלולים להקשות ואפילו למנוע ביצוע של משימה. לפיכך, מומלץ לפרק את המשימה לשורה של משימות קטנות, הבנויות משלבים, שעמידה בכל אחד מהם מהווה הצלחה. יש לשים לב, כי לעיתים קשיים בהבנת רצף של פעולות, נובעים מלקות למידה או מקשיים בארגון ואינם מעידים בהכרח על חוסר הבנה.

← **התאמת המשימות:** בהתייחס לחלק מהמשימות ועבור חלק מהחניכים מומלץ להתאים את המשימות ולאתר דרכים חלופיות לביצוען, תוך שימוש אפשרי באמצעי המחשה, בדרכי ביטוי 'עוקפות' לקוויות למידה שונות וקשיי קשב וריכוז (הקלטה, ציור, עריכת קולאז', צילום). בנוסף לכך, ניתן 'לגייס' את החניך למטלות של ארגון/סיוע לצוות המדריכים.

← **הכנה מראש:** יש צורך בהכנה מראש לפני פעילויות שהן יציאה מהשגרה (טיולים, שבועות מיוחדים וכדומה), תוך התאמה ייחודית לכל אחד (למשל, קיצור מראש של שבוע הפעילות או בחירה באיזה חלקים החניך ייקח חלק ובאיזה לא).

← **תמיכה:** מומלץ למסד מראש מסגרת תמיכה יומית קצרצרה ו/או שבועית ממושכת יותר לחניך⁴⁴. בעת מצוקה, אם אפשר, מומלץ להזכיר לחניך את זמן התמיכה המובנה הקרוב הצפוי לו. כך תתאפשר התייחסות אל הקושי ועידוד החניך להמתנה לזמן התמיכה הצפוי לו.

← **הכלה ועצירה:** מומלץ להכיל את הקושי על ידי מתן לגיטימציה מצד אחד, והפנייה לגורם/שעת/מסגרת התמיכה. כלומר, הכלה שכוללת לגיטימציה וגבול (מאפשרת גם לכל מדריך לפעול במסגרת גבולות התפקיד שלו).

← **האצלת אחריות:** מומלץ להעביר לחניך עד כמה שניתן את האחריות על בחירותיו ותפקודו. כלומר, התמיכות והאמצעים שצוינו לעיל, אין בהם כדי לבטא כלפי החניך תחושה של חוסר מסוגלות, אלא התאמה לצרכיו ולקשייו.

עקרונות התערבות נוספים הייחודיים לפעילות בלתי פורמלית

חלק מחיי המכינה מתקיים בפעילויות ובמרחבים בלתי פורמליים, שבהם נהוגים כללים וקודים שונים להתנהגות מותאמת. עבור צעירי תוכנית 'שיבולים', מצבים ומרחבים אלה עלולים להיות מאתגרים במיוחד, שכן הם דורשים גמישות, הבנה של מצבים חברתיים שלעיתים מתקיימים ב'יחסי כוחות' שונים מהמקובל במרחבים הפורמליים.

לעיתים, עצם היציאה משגרת היומיום (אשר הושגה בעמל רב), עלולה להוות מצב מאתגר המחייב התייחסות ייחודית במכלול המישורים שצינו (הקוגניטיבי, התקשורתי, הפיזי, החושי, הרגשי, החברתי וההתנהגותי).

בנוסף, מצבים אלה, שבהם הקודים והכללים אינם ברורים, עלולים להגביר חרדה, תחושת חוסר ביטחון וחוסר מסוגלות ובגינם נסיגה, צמצום ואף הימנעות.

לפיכך, עבור חניכי תוכנית 'שיבולים', ככל שהפעילות הבלתי פורמלית תהיה מובנית ומבוססת מראש על יכולותיו וקשייו של החניך, כך יעלו סיכויי ההצלחה שלו ושל שאר החניכים והמדריכים.

המלצות

← **הכנה מוקדמת ומפורטת של הפעילות:** הכנת החניך באופן מפורט למה שעתיד להתרחש בפעילות. לרבות: היבטים פיזיים של הפעילות, היבטים חברתיים, רגשיים וכדומה. ככל שההכנה תהיה מפורטת יותר והצעיר ידע מה צפוי לו, כך רמת החרדה מעצם השינוי תרד ויכולת התפקוד הכללית תעלה. בעת ההכנה, מומלץ להדגיש את היכולות ונקודות החוזק של החניך, אך גם לשקף מוקדי קושי שעלולים להיווצר וכיצד ניתן להתמודד אתם.

← **קביעת היקף ההשתתפות:** להחליט מראש, יחד עם החניך, באיזה חלקים של הפעילות הוא ייקח חלק. בהקשר זה חשוב להדגיש, כי לעיתים חרדה, דימוי עצמי נמוך, היעדר תחושת מסוגלות, תלות בגורמי סמכות, עלולים לבוא לידי ביטוי ברצון להימנעות ו'יותר מראש'. חשוב להתייחס להיבטים אלה בעת בניית התוכנית הייחודית ולהתייחס באופן ריאלי עד כמה שניתן ליכולות ולקשיים של החניך. עוד חשוב לציין, כי מומלץ לדרג את הפעילויות השונות בתוך הפעילות הכללית בסדר חשיבות (הן עבור החניך והן עבור שאר החניכים) וכך לסייע לו בבחירת החלקים המשמעותיים עבורו, שבהם ייקח חלק.

← **עריכת התאמות ייחודיות למרכיבי הפעילות השונים:** להיערך לכל מרכיב בפעילות (מסע רגלי, פעילות חברתית, זמני מעבר, זמנים חופשיים וכדומה) בהתאמה לעקרונות שפורטו בפרק הקודם ומפורטים בפרקים האחרים של מארז הידע.

← **הבנייה מראש של הצעת חלופות:** להיערך מראש עד כמה שניתן ולהציע חלופות מותאמות ומובנות. כך למשל, לקצר מראש חלק ממסלול הליכה אתגרי, למצוא אמצעי ביטוי חלופיים, לשלב הפסקות מובנות בפעילות כדי לשפר את יכולות הוויסות ולהימנע ממצבים שעלולים לגרום להצפה רגשית או חושית.

← **הבנייה מראש של רשת ביטחון:** להגדיר מראש למי ניתן לפנות לעזרה, מתי מומלץ לפנות לעזרה וכיצד נכון לעשות זאת. בהקשר זה חשוב לציין, כי ניתן להיעזר גם בגורמים חיצוניים (כגון אחד מבני המשפחה, אם זה מתאים). יש לנסות ולהגדיר מראש מהם המצבים/השעות שבהם **אין צורך** לפנות לעזרה וניתן להסתמך על כוחות פנימיים ובכך לחזק את תחושת המסוגלות.

← **ליווי ותמיכה:** לתגבר ולהבנות מראש את מקורות הליווי והתמיכה בעת הפעילות. מומלץ למנות מראש חניך או מדריך שייתן מענה לקשיים המתעוררים בזמן אמת.

עריכת משוב: בסיום כל פעילות, לערוך עם החניך משוב מפורט עד כמה שניתן, בהתייחס לממדים השונים של הפעילות. יש להיעזר במשוב בעת ההכנה לקראת הפעילות הבאה⁴⁵.

¹ מתוך: <http://www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2012/Pages/des5100.aspx>

מדינת ישראל מביעה בזה את כוונתה לאשרר את האמנה בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות, בהתאם להסתייגות הבאה: מדינת ישראל מביעה את הסתייגותה ביחס להוראות המתייחסות לנישואין בסעיף 23 (1) (א) לאמנה, במידה שדיני המעמד האישי, המחייבים את הקהילות הדתיות השונות בישראל, אינם תואמים הוראות אלה.

- 2
1. הזכות לחופש מיני – כוללת את יכולת הפרט לביטוי שלם של הפוטנציאל המיני. זכות זו אינה כוללת כל צורה של פגיעה או ניצול, בכל רגע נתון ולאורך החיים.
2. הזכות לאוטונומיה, יושר וביטחון גופני מיני – כוללת את יכולת הפרט לקבלת החלטות אוטונומיות ביחס לחייו המיניים בהקשר של אתיקה ויושר אישי וחברתי. זכות זו כוללת גם שליטה והנאה מהגוף, באופן חופשי מפני עיני, פגיעה, הטלת מום או כל סוג של אלימות
3. הזכות לפרטיות – זכות זו מתייחסת להחלטות והתנהגויות של הפרט ביחס לאינטימיות, כל עוד אינן חודרות ופוגעות בזכויות מיניות של אחרים
4. הזכות לשוויון מיני - מתייחסת לחופש מפני כל צורה של אפליה על רקע של מין, מגדר, אוריינטציה מינית, גיל, גזע, מעמד חברתי, דת, נכות גופנית או רגשית
5. הזכות להנאה מינית – הנאה מינית, כולל התנהגויות אוטו-ארוטיות, מהווה מקור לרווחה אישית גופנית, פסיכולוגית, אינטלקטואלית ורוחנית
6. הזכות לביטוי מיני רגשי – ביטוי מיני הוא יותר מאשר הנאה ארוטית או אקטים מיניים. לכל אדם הזכות לבטא את מיניותו דרך תקשורת, מגע, רגש ואהבה.
7. הזכות לחופש ליצירת קשרים מיניים – האפשרות להינשא או שלא להינשא, להתגרש וליצור כל סוג של קשר מיני אחראי
8. הזכות להחלטה חופשית ואחראית ביחס לפריון – מתייחסת לזכות הפרט להחליט האם ברצונו להוליד ילדים או לא, מספר הילדים ופערי הזמן שבין ילד וילד. זכות זו כוללת גישה מלאה לכל האמצעים לזיווג ולשליטה על פוריות.
9. הזכות למידע מיני עדכני ונכון מדעית – זכות זו מציינת, כי מידע בתחום המיני צריך להינתן באופן שאינו יוצר מעמסה על הפרט, אולם מאפשר חקירה מדעית ואתית ובאופן המתאים לרמות האוכלוסייה השונות
10. הזכות לחינוך מיני עדכני – זהו תהליך חינוכי מלידה ולאורך מעגל החיים וצריך לכלול את כל המסגרות החברתיות
11. הזכות לשמירה על בריאות מינית – שמירה על בריאות מינית צריכה להיות זמינה הן למניעה והן לטיפול בכל דאגה, בעיה או הפרעה מינית

³ כך, בעוד שבגיל שנתיים ילדים עשויים לשחק זה לצד זה או לחקות אחד את השני, הרי שבגיל שלוש הם כבר ערים יותר לשונותו של האחר מהם, לומדים לשחק אתו (ולא רק לידו) ומבחינים בין ילדים שהם חברים שלהם לאלו שאינם חברים. בגילאי בית הספר היסודי ובמהלך ההתבגרות מתפתחת באופן הדרגתי תפיסה מורכבת יותר של תכונות, מאפיינים אישיותיים ואופי. בהתאם, גדל העניין בהיכרות מעמיקה עם חייו ונפשו של האחר, ולא רק הנאה מחברתו. תפיסה מורכבת זו היא הבסיס ליצירת חברויות מעמיקות וקשרים זוגיים.

⁴ תהליך ההיקשרות (attachment) בין ההורה לילד בתקופת הינקות, מהווה בסיס לקיומם של קשרים בין-אישיים, חברתיים, זוגיים ומיניים במשך החיים. פגיעה בקשר הורה-ילד, עלולה לפגוע ביכולת לקיים קשרים אינטימיים בהמשך. אצל תינוקות עם מוגבלות, מתעוררים פעמים רבות קשיים ואתגרים משמעותיים בגיל הינקות, אשר נובעים ממגוון סיבות (ביניהן: קשיים בוויסות חושי, קשיים בוויסות רגשי, קשיים בתקשורת, קשיים קוגניטיביים ועוד). אלה, עלולים לפגוע בתחושת המסוגלות של ההורה לספק את צרכי התינוק ולהציף תחושות של כעס, אשמה, דחיה, חוסר אונים, תסכול ועוד. כך, עלולה להיווצר פגיעה בתהליך ההיקשרות שעלולה לגרום, כאמור, לפגיעה ביכולת לקיים קשרים בהמשך.

⁵ הנחיות בסיסיות אלו מתרחבות עם הזמן ובאמצעותן רוכש הילד מיומנויות חברתיות הנעות החל מנימוסים בסיסיים ועד לפתרון קונפליקטים עם בני גילו, יכולת להתחלק ברכושו וכן הלאה. חשוב להדגיש כי הלמידה אינה מתרחשת רק באמצעות הנחיה ישירה ("אסור להרביץ!") אלא גם באמצעות חיקוי וצפייה. כלומר, אם אתם אוסרים על ילדכם לשקר אך מורים לו להגיד שהוא צעיר מכפי גילו כדי לקבל הנחה בלונה פארק - סביר להניח כי יקלוט שמותר לשקר לפעמים...

⁶ תגובות שכיחות של דחייה מהסביבה גורמות להפנמת התפיסות החברתיות הרואות באדם עם מוגבלות "מוגבל", "שווה פחות", "א-מיני" ועוד. לכך מתווספים התלות בסביבה לסיפוק הצרכים הבסיסיים והרגשיים והשליטה המופחתת של הפרט על עצמו ועל סביבת חייו - כל אלה עלולים להביא להתפתחות דימוי עצמי כללי ומיני נמוך.

⁷ צעירים עם מוגבלות, בעיקר אלה המשולבים לאורך השנים במסגרות נורמטיביות, מתקשים לעיתים לפתח זהות אישית המותאמת ליכולותיהם ולקשייהם. פעמים רבות, הסביבה ממעטת בשיח על מאפייני המוגבלות והשלכותיה והצעיר/ה מתקשה להתאים את עצמו לפערים בין ציפיות הסביבה (שלעיתים אינן מותאמות) לבין יכולותיו וקשייו. בנוסף, פעמים רבות קיימת התמקדות בהישגים אקדמיים וניתנת פחות תשומת לב לכישורים שונים הדרושים לחיים עצמאיים, כמו גם להיבטים רגשיים וחברתיים, שנמצאים לעיתים קרובות בפער מבני גילו. אלה מקשים על פיתוח תחושת שייכות לקבוצת שווים מותאמת (של צעירים עם מאפיינים דומים) והצעיר עלול למצוא את עצמו בין העולמות ולהרגיש שהוא לא משתייך לבני גילו באוכלוסייה 'הנורמטיבית' מחד ולא לבני גילו עם מוגבלות מאידך.

⁸ חרדה מוגברת סביב שינויים ומעברים עלולה לבוא לידי ביטוי באופן קיצוני סביב תקופות של שינויים (התפתחותיים, סביבתיים, משפחתיים, חברתיים) ויכולה אף ליצור משברים משמעותיים.

⁹ כאמור, הסביבה המשפחתית והמטפלת, נוטה לעתים לנקוט בהגנת יתר, שבאה לידי ביטוי, בין השאר, בנטייה לספק את צרכי הילד/הנער עם המוגבלות על מנת לייצר 'שקט תעשייתי' ולהימנע מהתנהגות מאתגרת שעלולה לאפיין מצבי מצוקה שונים. כך, מתפתחת תלות גבוהה יותר בסביבה שאמורה לספק את הצרכים הרגשיים ולסייע בוויסותם. כתוצאה מכך מתפתח קושי בזיהוי רגשותיו וצרכיו של האחר.

¹⁰ רכישת ידע, גיבוש ערכים ולמידת כללים להתנהגות מותאמת בתחום המיני נעשית בדרך כלל הן במסגרות פורמליות אך בעיקר במסגרות בלתי פורמליות (משפחה, חברים, מדיה וכד'). כמו בתחומי חיים אחרים, צעירים עם מוגבלות זקוקים לתיווך וליווי על מנת ללמוד התנהגות מינית מותאמת. עם זאת, התיווך הדרוש ומובן מאליו בתחומי חיים אחרים, מורכב יותר כאשר מדובר במיניות. הורים ואנשי צוות חינוכי או טיפולי, נוטים להימנע מהתעסקות בתחום המיני מסיבות שונות: מבוכה, הכחשה, חשש, קושי, תפיסות סטריאוטיפיות, חוסר ידע, או הגנת יתר.

¹¹ התנהגות מינית משמשת פעמים רבות ל"ברז וויסות" המסייע בהתמודדות עם מצבים מאתגרים שונים: רגשיים, משפחתיים, בין-אישיים ותפקודיים. פעמים רבות, בהיעדר 'ארגז כלים' מספק להתמודדות עם מצבים מאתגרים, בנוסף לעובדה שהגוף מהווה לעיתים את הגורם העיקרי עליו יש לאדם שליטה, ההתנהגות המינית הופכת לאמצעי הוויסות המרכזי. מגע בגוף ובאיברי המין יוצר תחושות מגוונות ונעימות, מגע מיני בעצמו ו/או באחרים מעורר תשומת לב והתייחסות של הסביבה.

¹² בשני העשורים האחרונים, הולכת ומתעצמת התובנה, כי התנהגויות מיניות לא מותאמות אצל צעירים עם מוגבלות, נובעות בחלקן מגדול מחוסר ידע, מיעוט בחשיפה לתכנים ונורמות חברתיות מותאמות, ולעיתים אף הבלגה על התנהגויות מיניות לא מותאמות. ראוי לציין גורמים נוספים, ביניהם: בלבול בתחושת גבולות הגוף; קושי בהתמודדות עם דחפים מיניים; חשיפה להתנסויות מיניות ו/או גורמי גרייה שאינם מתאימים להתפתחות הפרט; תגובה או ביטוי של מצב רגשי/נפשי; חיים בסביבה חסרת גבולות/גבולות שאינם ברורים בתחום הבינאישי והאינטימי.

¹³ גם לאחר שנוצרים קשרים, ניתן לראות בקרב זוגות רבים קושי בניהול קשר זוגי ומיני על רקע של קושי כללי בהתמודדות עם מצבי מתח, קושי במיומנויות פתרון בעיות וניהול קונפליקטים. בנוסף, לעיתים קשיים של אחד מבני הזוג בוויסות חושי, בשליטה על דחפים, בזיהוי רגשות של עצמו והאחר, עלולים להערים קשיים רבים בניהול קשר זוגי ומיני. קשיים אלה עלולים לבוא לידי ביטוי בהחלפת בני זוג מרובים, פיתוח תלות משמעותית בבן/בת הזוג, מצבים של קנאה מתמשכת, פגיעה עצמית או באחר, משברים רגשיים ונפשיים, ועוד.

¹⁴ תהליך ההתפתחות הגופנית-מינית של ילדים ומתבגרים עם מוגבלות תקין בדרך כלל ומתקיים בהתאם לנורמה. זאת, לעומת פערים העלולים להיות בהיבטים חברתיים, רגשיים וקוגניטיביים. מצב זה, בנוסף לתחושת ערך עצמי נמוכה, קשיי השתייכות, נטייה לרצות את הסביבה ולמעשה מכלול ההיבטים שצוינו לעיל, עלול לגרום לכך שהצעיר עם המוגבלות יעדיף קיומו של קשר מיני על היעדר קשר בכלל. בגוף ובמיניות – הוא מרגיש כמו כולם. שם, יכולת 'התחרות' שלו כמו של אחרים.

¹⁵ יחס הסביבה למיניות של אנשים עם מוגבלות, גורם פעמים רבות לקושי ומבוכה בשיח על נושאים אלו והפנמה של מסרים חברתיים שליליים ביחס לחיבור שבין מיניות למוגבלות. אלה עלולים לגרום להתפתחות של עמדות שליליות ביחס למיניותם, חשש וחרדה מפני גילוי מיניות ולכן התייחסות אליהם כצעירים מכפי גילם וצמצום מרחב ההתנסויות שלהם. התוצאה עלולה להיות למידה לא מותאמת של כללי התנהגות מקובלים, כניסה למצבי סיכון ועוד.

¹⁶ העידן הווירטואלי הציף אותנו בדרכי תקשורת חדשות, אשר משפיעות על צורת החשיבה, ההתנהגות וביטויי הרגש. שינויים אלו ניכרים לעין במיוחד בקרב ילדים ומתבגרים ומייצרים בלבול רב. בשפה החדשה שנוצרה, שונו הכללים לגבי מהו פרטי ומהו הציבורי, מהי חברות ומהי הסכמה והיכן עובר הגבול בין חיזור והטרדה. תופעות חברתיות שליליות בקרב ילדים ומתבגרים העתיקו את מקומן מהזירה המסורתית (בית הספר, תנועות הנוער, השכונה וכד') אל עולם הרשתות החברתיות. אנו פוגשים אופנים שונים של בריונות ברשת (Cyber bullying): איומים, סחיטות, החרמות, הפצת מידע, 'אאוטינג', התחזות, חדירה לפרטיות ופגיעות מיניות, אשר מתבצעות במרחבים הווירטואליים. הייחודיות של תופעות 'חדשות' אלו היא בכך שמחד הן מתבצעות באופן שכמעט אינו מאפשר למבוגרים להיות עדים להן ומאידך, בקרב קבוצת השווים, המעשים מקבלים חשיפה מרובה, לעיתים למול מאות ואלפי ילדים שהינם עדים-אילמים. לכך יש להוסיף את החשיפה הרבה לתכנים ארוטיים באמצעי המדיה השונים מגיל צעיר (לרוב ללא תיווך של המבוגרים), חשיפה המייצרת בלבול בין השלב ההתפתחותי של הילדים לבין התכנים אשר הם עסוקים בהם קוגניטיבית ורגשית.

¹⁷ רשתות חברתיות באינטרנט הן תחום המתפתח וגדל ללא הפסקה, מבחינת מספר הרשתות החברתיות ומאפייניהן, מבחינת האפשרויות שהן נותנות למשתמשים בהן ומבחינת היכולת לגלוש בהן במגוון אמצעים, ובכלל זה טלפונים ניידים. יש רשתות חברתיות רבות מאוד, והיישומים שהן מציעות שונים מעט אלו מאלו, ונוצרו או יועדו לקבוצות מסוימות. חלקן הוקמו סביב תחומי עניין משותפים, קידום קשרים מקצועיים, קשר של משתתפים מרקע דומה או מקבוצה אתנית, דתית, מגדרית, גילאית או פוליטית, וחלקן הפכו לרשתות המשמשות קבוצות שיש להן מאפיינים סוציו-אקונומיים דומים ללא כוונת מקימי הרשת. רשתות חברתיות הן מהיישומים הפופולריים ביותר באינטרנט. לדוגמה, כ-63% ממשתמשי האינטרנט בישראל משתמשים בפייסבוק.

שלא כמו יישומים אחרים של האינטרנט, כמו פורומים, צ'אטים וטוקבקים, שבהם האנונימיות של המשתמש נשמרת במידה רבה, רשתות חברתיות מבוססות על מידע אישי אמיתי ועל קשרים אישיים הקיימים מחוץ לרשת. החברים ברשת מוזמנים לרשום בפרופיל האישי שלהם מידע אישי נרחב, ובכלל זה שם, תמונה, תאריך לידה, מקום מגורים, מקום לימודים ותחביבים. המשתמש יכול לבחור באיזו מידה יהיה המידע שפרסם פתוח לעיני הציבור באמצעות שינוי הגדרות הפרטיות באתר. כמו כן, יש אזור בדף המשתמש שבו אפשר להעלות תכנים ולהגיב עליהם, ואפשר לקבוע מי יוכל לראות את התכנים באזור זה ולהעלות אליו תכנים (וייסבלאי, 2011).

¹⁸ 'מדינת האינטרנט' היא המדינה השלישית בגודלה בעולם מבחינת אוכלוסייתה – בשני שלישים גדולה יותר מארצות הברית. השינויים התרבותיים המהירים ב'מדינה' זו עוררו דילמות חברתיות חדשות וסתירות. מושגים כגון 'פרטיות', 'חשיפה', 'חברות', 'שיתופיות' ו'אינטימיות', מקבלים ברשת משמעויות חדשות השונות ממשמעותן בעולם שמחוצה לה. ל'פרטיות' מייחסים גם משמעות פרדוכסלית: אנחנו רוצים ליצור את הרושם שיש לנו שליטה בחשיפה בעוד שלמעשה אנו אדישים ביחס לניהולה. המושג 'חשיפה', שעבר גלגולים רבים, נשאר מעורפל למדי – תלוי את מי שואלים, איך שואלים וביאזה הקשר. למרות המשמעויות הסותרות של המושגים והמאבקים על הזכויות ברשת, זכו הרשתות לפריחה אצל גולשים רבים והן ממלאות מקום מרכזי בחייהם החברתיים (הכט, 2010).

¹⁹ בהתייחסות לבני נוער, יש הרואים בחשיפה ברשתות החברתיות מרכיב התפתחותי משמעותי: לפי עמדה זו, החשיפה משמשת להם מעין מנוף להגברת מעורבותם החברתית, שכן היא מסייעת להם ביצירת יחסים אינטימיים המבוססים על יושר ועל פתיחות. על פי עמדה זו, בקרב בני הנוער התפתחו שתי מערכות של נורמות נבדלות ביחס לחשיפה – האחת בחברה הרגילה והאחרת ברשת. מנגד, נשאלת השאלה האם הצורך בחשיפה העצמית הוא חיפוש אחר מירורינג? עד כמה לגיטימי לרצות לקבל 'לייק' על תמונה לצורך חיזוק הדימוי העצמי? האם התנהגות של חשיפה עצמית, המאלצת את האדם להתכחש לצורך שלו בפרטיות ולנסות לקבל סיפוק דרך חשיפתו למבטים מצצים היא מנגנון פיצוי מסתגל או הרסני? הומינר רואה בתופעת ההיחשפות ברשת התנהגות התמכרותית, המנסה לפצות באמצעות כמות ומידת החשיפה העצמית, על האיכות החסרה של מבט אמיתי ואוהב, בתוכו יש גם אינטימיות של הבנה וקבלה, ולא מציצנות לשמה. לדידה, זהו שיקוף מזויף וחלקי מאד. מכיוון שהחסך האמיתי נותר על כנו יש צורך בצריכה מוגברת של 'משככי כאבים', בדמות עוד ועוד חשיפה עצמית והגברת ה'רייטינג' בזכות חשיפת יתר כזו (הומינר, 2009).

²⁰ ההעתקה של התנהגויות אלו למרחב הווירטואלי של הרשתות החברתיות – מרחב ציבורי הפתוח בפני מיליוני משתמשים אחרים, המתאפיין בתכונות מסוימות של האינטרנט שעשויות להחמיר התנהגויות מסוג מסוים – מעלה חשש לגרימת נזק ניכר (וייסבלאי 2011).

²¹ בעידן שבו חלק בלתי מבוטל מהתקשורת בין אנשים מתקיים באמצעות רשתות חברתיות, צעירים עם מוגבלות עלולים למצוא את עצמם, בהיעדר תיווך צמוד ויומיומי, מבולבלים וללכת לאיבוד במרחבים הווירטואליים, בהם מתקיימים קודים אחרים של תקשורת (כפי שמפורט בפרק השלישי). השינויים המהירים, המסרים הסמויים, השימוש בשפה ייחודית עם חוקים משלה – כל אלה ועוד, עלולים לגרום להתנהגות חברתית ומינית בלתי מותאמת שעלולה לחשוף אותם למגוון מצבי סיכון, ניצול ופגיעה.

²² הרשת החברתית מוגדרת כרשת בין 'חברים', אך היא יוצרת הגדרת חברות משלה: סטאטוס החברות באינטרנט בנוי בצורה ליניארית - כן חבר, לא חבר. חלק מן האנשים המוגדרים ברשת כחברים הם אנשים שאינם מכירים כלל זה את זה. החשיפה לאנשים רבים, בדרגות היכרות שונות עד לכדי חוסר היכרות, עלולה להגביר את הסיכון לקבלת תגובות 'לא חברתיות', משפילות ופוגעות (לוי, 2011).

²³ בהשפעת השימוש במדיה, לרבות ברשתות חברתיות: ריבוי עיוותי חשיבה, תפיסות מגדריות סטריאוטיפיות, טשטוש מושג ההסכמה.

²⁴ קושי בהבנת הקודים של התקשורת הווירטואלית (ווטסאפ, אינסטגרם, צ'טים, פייסבוק); השימוש במסכים ובתקשורת שאינה פנים מול פנים, מקשה עוד יותר על הבנת sub-text, תקשורת רב-משמעית, תקשורת בלתי מילולית שמתקיימת גם באמצעות סמלים וסימנים; הקצנה של מאפיינים כגון: תקשורת 'מכאנית', נטולת הקשר רגשי, אנונימית, זרה, מסתגרת; חשיפה למצבי סיכון ופגיעה (שימוש במצלמות, חשיפה עצמית, חשיפת פרטים אישיים וכד').

²⁵ העלאת ההצפה הרגשית בעקבות החשיפה לתכנים מיניים; שימוש בהתנהגות מינית אוטו-ארוטית (צפייה בפורנו, אוננות) כמנגנון מרכזי לוויסות רגשי; בפורנו: חשיפה ל"קשרים זוגיים" נטולי רגשות, הדדיות, אמפטיה וכד'.

²⁶ טשטוש גבולות מושג הפרטיות (קיום מגעים מיניים ללא שמירה על פרטיות), מרחקים חברתיים מותאמים והתנהגות מינית מותאמת; התנהגות ללא כללים ברורים של שיפוט חברתי ומוסרי; 'תרגום' מוטעה של תכנים מיניים ו'הלבשתם' על ההתנהגות; טקסים וריטואלים סביב התנהגות מינית, התעסקות אובססיבית במיניות (צפייה בפורנו, אוננות, מגעים בלתי מותאמים); טשטוש גבולות ההסכמה; המדיה מספקת סיפוקים מידיים, ובכך מחלישה את כישורי השליטה בדחפים ואת יכולת השמירה על קשב מתמשך: שימוש פתולוגי באינטרנט נמצא במתאם של 100% עם הפרעת קשב (קרלי, דורקי ושותפיהם, 2012, בתוך: קמיניץ ברכוז, 2016).

²⁷ במקרים רבים הצגת עצמי מדומה, לעיתים אידאלי ולא מציאותי, תוך מזעור או התעלמות ממרכיבי המוגבלות; תקשורת ווירטואלית שמאפשרת 'להימנע' ממצבי דחייה, אך בפועל מרחיקה את הפרט מלמידת מיומנויות חברתיות וזוגיות בעולם האמיתי ומפיתוח זהות אישית מותאמת והשתייכות לקבוצת השווים; חיפוש אחר בני זוג ללא מוגבלות.

²⁸ הנתונים על רמת הסיכון לפגיעה בקרב אנשים עם מוגבלות מצביעים כי:

- היקף האלימות המשוער כלפי ילדים, מתבגרים ובוגרים עם מוגבלות הוא פי ארבעה עד פי עשרה יותר מאשר כלפי אנשים ללא מוגבלות.
- עפ"י מחקר של Powers et al., (2002) שסקר את התופעה באירופה ובארה"ב, אחוז נפגעי האלימות בקרב אנשים עם מוגבלות נע בין 40% ל-83%.
- לא רק שרמות הסיכון לפגיעה הן גבוהות יותר, אלא שמדובר בפגיעות שנמשכות לאורך זמן רב יותר.

²⁹ אנשים עם מוגבלות חיים פעמים רבות בסביבה המאפשרת להם פחות החלטה עצמית ושליטה, דבר שגורם להם להיכנס למעגל של פגיעה. רבים רואים בצייתנות מיומנות תפקודית נדרשת לאנשים עם מוגבלות, אף שלא תמיד היא פועלת לטובתם. העובדה שאנשים עם מוגבלות כנועים וצייתנים, משאירה אותם במצב של חוסר אונים נלמד ובחשיפה קיצונית ומתמדת לכל צורות ההתעללות. חינוך לצייתנות עלול להחריף את תחושת חוסר האונים והפסיביות ולהגדיל את הסיכון להתעללות.

³⁰ הפנמת מסרים שליליים ביחס למיניות, חסך בחינוך מיני-חברתי, התנהגות מינית לא מתאימה חברתית היעדר גישה למידע מותאם, עלול ליצור אצל האדם עם המוגבלות בורות מינית, עמדות שליליות ביחס למיניות, קושי בהבנת התנהגות חברתית ומינית מותאמת מהי וקושי בקבלת החלטות בתחום החברתי והמיני. בסביבה כזו, האדם עם המוגבלות עלול להיות חשוף ליחסים חברתיים, זוגיים ומיניים שליליים ופוגעניים.

עלולים להיווצר בלבול וקושי בהבנת המקום למגעים מיניים, בקשרים חברתיים שונים ובזיהוי מצבים מיניים, חוסר הבנה של התנהגות מינית וחברתית מתאימה, חוסר יכולת לזהות את אירוע של פגיעה ככזה וחוסר מודעות באשר לזכות לבחירת בני הזוג המיניים.

³¹ קיימים ממצאים סותרים בדבר הקשר בין חומרת המוגבלות לרמת הסיכון להתעללות: Kloppping (1984) מצא קשר חיובי בין חומרת המוגבלות לבין הסיכון להתעללות. כלומר, ככל שמוגבלותו של הילד חמורה יותר, כך עולה דרגת חשיפתו לסיכון. Benedict ועמיתיו לעומת זאת (1990), מצאו קשר שלילי בין חומרת המוגבלות לבין הסיכון להתעללות. כלומר, ככל שהמוגבלות חמורה יותר, כך יורדת החשיפה לסיכון.

³² בחייו של האדם עם המוגבלות יש תקופות בעלות פוטנציאל גבוה לסיכון ולאפשרות של התעללות, כל תקופה ומאפייני הסיכון המיוחדים לה.

³³ גם כאן הממצאים המחקריים אינם מאפשרים להגיע למסקנות חד-משמעיות בדבר אופיו של הקשר: קיימת דעה הגורסת כי אנשים בתפקוד נמוך פגיעים יותר מכיוון שאינם יכולים להימנע מפגיעה, לזהות אותה או לדווח עליה. יש חוקרים הטוענים כי הסיכוי להתעללות גדול יותר בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית, לדוגמה, המתפקדים ברמה קלה או בינונית, לעומת אלה המתפקדים ברמה של פיגור קשה או עמוק, וזאת, עקב השכיחות הרבה יותר שבה אנשים המתפקדים ברמה גבוהה נמצאים ביחסי גומלין עם הפוגעים, ובכך, מרחיבים את מעגל הפגיעה.

³⁴ חוקרים הבוחנים את נושא המגדר כגורם סיכון אפשרי היכול לנבא התעללות, מציינים את מיעוט המידע הקיים ואשר יכול להצביע על קשר ביניהם. עם זאת, יש חוקרים שמצאו כי בנות עם מוגבלות נפגעות פי 2.5 יותר מאשר בנים עם מוגבלות (Sobsey, Randall & Parilla, 1997).

גורמי סיכון הקשורים בהתמודדות המשפחה של ילד/מתבגר עם מוגבלות

³⁵ גידולו של ילד עם מוגבלות דורש מההורים פיתוח דפוסי הסתגלות ובניית משאבי התמודדות ומערכות תמיכה, כדי שיוכלו לחיות ולגדל את ילדם בעל המוגבלות ואת שאר בני המשפחה בצורה טובה יותר.

יש להעריך בזהירות משפחות בסיכון גבוה ולהימנע מתיגו ומהאשמה. תהיה זו טעות לתייג משפחות שיש להן בן משפחה עם מוגבלות כמשפחות הנמצאות בסיכון להתעללות. סוגיית פגיעתם של בני משפחה בבני משפחתם קשה ומורכבת, והיא מעסיקה חוקרים ואנשי מקצוע רבים. הניסיון להבין נעשה באמצעות מיפוי גורמי הסיכון של משפחה בסיכון גבוה. ניבוי הסיכון להתעללות רחוק מלהיות מדע מדויק, ותוכניות למניעת התעללות טובות לכל המשפחות, ולא דווקא לאלו הנמצאות בסיכון גבוה.

להלן חלק מגורמי הסיכון למצבי סיכון ופגיעה, הקשורים במאפיינים משפחתיים:

היעדר הכנה מוקדמת, תגובות כגון: צער כרוני, חוסר ביטחון, אשמה, חוסר אונים, כעס, דחייה, ניכור ובלבול: לידת ילד עם מוגבלות, או הכרה במוגבלות, מביאה בעקבותיה לא פעם הפרה משמעותית של האיזון במערכת המשפחתית. משפחות רבות מתמודדות עם קשיים כלכליים, מצוקה רגשית, עומס, דחק, שחיקה, סטיגמה ורגשות אשם. קשיים אלה משפיעים על כל המשפחה: על ההורים, על ילדים נוספים, ולעיתים גם על בני משפחה אחרים. מחקרים מצביעים על כך, שיכולת ההתמודדות של ההורים מותנית במידת ההעצמה שהם חשים כהורים, יכולתם לקבל החלטות, האסרטיביות וההערכה העצמית שלהם. נמצא, שתמיכה פורמלית ובלתי פורמלית עשויה לשפר מאוד את רווחת בני המשפחה, את חוסנה ואת יכולתה לספק את צרכיו של הילד עם המוגבלות (מורבר, 2009).

התמודדות עם אתגרים משמעותיים, העלולה לגרום לעומס יתר בחיי היומיום ולהשפיע על מרבית תחומי החיים: הרגשי, הזוגי, המשפחתי, החברתי, התעסוקתי והכלכלי. רמות הלחץ הנחווות על ידי הורים לילדים עם נכויות הן בדרך כלל גבוהות, עקב העומס הרב הכרוך בטיפול בילדם. לקשיים הרגשיים הקשורים בגידול ילד עם מוגבלות יש השפעה על מצבי התעללות והזנחה ואלו חלק מביטוייהם. בנוסף, פעמים רבות, גידול ילד עם מוגבלות כרוך בהוצאות כספיות על טיפולים רפואיים ופרא-רפואיים. הורים לילדים עם מוגבלות נאלצים להפסיד ימים ושעות עבודה לצורך הטיפול בילדם בתכיפות רבה יותר מהורים אחרים, ולכך, יש השלכות כלכליות ותעסוקתיות.

פיתוח ציפיות לא מותאמות כלפי ה^{בן} או הבת: לא פעם ניתן להיתקל במצבים בהם קיימת הכחשה וכתוצאה ממנה התעלמות ממוגבלותו של הילד והשפעתה על יכולותיו. מצב זה עלול לגרום לפיתוח ציפיות לא מציאותיות ובלתי מותאמות כלפיו. לעתים קיימים מצבים של מתן עונשים לילד והימנעות מהבעת אהבה כלפיו, בשל חוסר עמידתו בציפיות.

בידוד משפחתי-חברתי: משפחות שלהן ילד עם מוגבלות, נמצאות בסיכון גבוה יותר לחוות בידוד חברתי.

ההסברים לבידוד החברתי:

- ההשקעה הרבה בטיפול בילד גוזלת את מרבית זמנם של ההורים.
- סטיגמה הקשורה עם מוגבלות הילד יוצרת דחייה חברתית, והמשפחה עשויה להימנע ממפגשים חברתיים שבהם ייחשף לעיני כל הילד 'החריג'.
- לחלק מההורים אין מקורות עזרה זמינים למקרה שבו הם מעוניינים לצאת לבליו או לסידורים, ויש צורך במישהו שישגיח על הילד בהיעדרם.
- בדרך כלל, הם חווים בידוד פיזי ממשפחות אחרות שלהן ילדים עם מוגבלות, המתגוררות באזורים אחרים של העיר או בערים אחרות, דבר המקשה על יצירת רשת חברתית תומכת של הורים עם בעיות דומות.
- בידוד חברתי קשור עם מגוון של בעיות נפשיות, צריכת סמים, ורמות גבוהות של לחץ, ולכן, זהו אחד הגורמים המרכזיים בחשיבותם מבין מנבאי הסיכון.

הימנעות מהצבת גבולות מתוך חוסר אונים ומתוך קושי להתמודד עם עומס המטלות: אי-הצבת גבולות יוצרת טשטוש בין האסור למותר, ועלולה לגרום להתנהגויות בלתי הולמות ולסיכון להתעללות.

הגנת יתר: פוגעת בסיכויי הילד והבוגר בעל המוגבלות לממש את הפוטנציאל שלו ולהגיע לרמת התפקוד המיטבית האפשרית בהתאם למוגבלותו. הגנת-יתר כלפי הילד היא אחד הביטויים של הצבת גבולות בתוך המשפחה, השכיחים בקרב הורים לילדים עם מוגבלות. הגנת-יתר יכולה להתבטא בעשייה למען הילד ובמקומו ו/או בכך שמונעים ממנו התנסויות וחוויות למידה.

גורמי סיכון הקשורים במאפייני הסביבה (החינוכית והטיפולית)

³⁶ גורמי סיכון הקשורים במאפייני הסביבה

חלק ניכר מהאנשים עם מוגבלות חיים, לומדים, מבליים ועובדים במסגרות מיוחדות חינוכיות, טיפוליות, שיקומיות או תעסוקתיות, מבודדות ומשולבות כאחד. הסביבה יכולה לאפשר התעללות או לעכבה. אפיוני הסביבה החברתית רלוונטיים במיוחד, מכיוון שרבים מקרב האנשים עם מוגבלות מצויים בסביבה 'מיוחדת', בעלת אפיונים היכולים לשמש גורמי סיכון להתעללות (מורבר, 2009):

היעדר נגישות: מכיוון שאנשים שונים זה מזה, כל אדם עם מוגבלות יגדיר את המילה נגישות בדרך שונה. עבור אדם מוגבל פיזית, נגישות תהיה שירותים מורחבים ומותאמים. עבור אדם עיוור נגישות משמעה פעמון או קול המודיע על הגעת מעלית לקומה מסוימת. להלן דוגמאות לסוגים שונים של נגישות: נגישות פיזית כוללת רמפה במקום מדרגות, פתחים רחבים למעבר לכיסא גלגלים, שירותים מותאמים ועוד. נגישות תקשורתית כוללת היצע של מתורגמנים לשפת הסימנים, סיפוק אלטרנטיבות כתובות גדול ובכתב ברייל, הקלטות וכד'. נגישות חברתית מתייחסת לעמדות של כבוד ושל קבלה בתוך הקהילה שבה האדם חי. נגישות בין-אישית מתייחסת למוכנות להתחבר, להתיידד ולהתאהב, ויש גם נגישות טכנולוגית המתייחסת להתאמת הסביבה. נגישות פרוצדורלית לוקחת בחשבון שריאיון עם אדם עם מוגבלות תקשורתית, פיזית או קוגניטיבית או בדיקה שלו אצל רופא יארכו יותר זמן מהמקובל, וכן את הצורך לארגן ריאיון או שיחה בזמן שהאדם עירני וכדומה.

שילוב: בשנים האחרונות גוברת המודעות לצורך להכיל (להכליל) אנשים עם מוגבלות בזרם החיים הכללי, בדיוק, בחינוך, בתעסוקה ובפנאי. ההנחה המרכזית העומדת בבסיס רעיון השילוב היא האמונה בזכותם וביכולתם של אנשים אלה להגיע למימוש עצמי ולחיות חיים מלאי משמעות ואיכות ככל אזרח במדינה. נמצא כי ילדים עם מוגבלות הלומדים במסגרות רגילות מתמודדים עם קשיים חברתיים ההופכים לחלק בלתי נפרד מחיי היום-יום שלהם בבית הספר. הם חווים דחייה חברתית, הצקות ופגיעות גופניות, ולעתים קרובות הופכים לקרבנות של מעשי בריונות והתעללות.

התעללות מוסדית, כלומר: התעללות גופנית, רגשית, פסיכולוגית ומינית או הזנחה המתרחשות בארגונים ובמוסדות, במסגרות חוץ-ביתיות ובמרכזים ציבוריים אחרים. ההתעללות יכולה להתרחש בהוסטל, בבית חולים, בפנימייה חינוכית, בבית הספר או בגן משלב.

³⁷ תפיסות חברתיות מפחיתות ערך של אנשים עם מוגבלות: יש המרחיקים לכת וטוענים כי התעללות מתחילה בעמדות. עמדות ואמונות יכולות לספק רציונליזציה או לפחות אווירה סובלנית להצדקת התעללות במוחם

של הפוגעים ולהגביר את הסיכון לאלימות ולהתעללות. עמדות הן חלק מגישת החברה כלפי נכות וכלפי מגבלה. עמדות הן בין הגורמים העיקריים לפגיעותם של אנשים עם מוגבלות. עמדות קשורות למיתוסים. מיתוסים משותפים לכל המוגבלויות. מיתוסים ועמדות משפיעים על כל סוגי ההתעללות.

דעות קדומות ביחס לאנשים עם מוגבלות: לפי וייס (בתוך מורבר, 2009), חריגותו של הילד מובילה להגדרתו כ'לא אדם' ומתירה את האלימות כלפיו. הדגש שהחברה שמה על מראה חיצוני תקין ובריא ועל מסוגלות גופנית, יוצר מצב שבו העדר תכונות אלו, כמו במצב של נכות, גורם לפחיתות ערך חברתי ואנושי באופן משמעותי. עמדותיהם ואמונותיהם של אנשים מאפשרות ומעודדות התעללות באנשים עם מוגבלות בדרך שהיא לעתים חבויה, מתחכמת וקשה למדידה.

דעות קדומות ביחס לפגיעה מינית באנשים עם מוגבלות: עמדות וגישות של אנשי מקצוע יכולים להשפיע על האופן שבו מידע מועבר, מוערך ומתקבל. הם יכולים להגדיר ולעצב תפקידים מיניים והתנהגות וניסיון מיני ולהשפיע על האופן שבו אנשים עם מוגבלות מתמודדים עם התעללות. הרושם המצטייר מתוך סקירת הספרות בתחום הוא, שלאנשי מקצוע רבים המטפלים באנשים עם מוגבלות דעות ועמדות שליליות לגבי מיניותם של אנשים עם מוגבלות. חלקם אינם ערים במידה מספקת לאפשרות של התעללות באנשים עם מוגבלות, בשל האמונה שאנשים עם מוגבלות אינם יכולים להיות קרבנות של התעללות. זאת בשל היותם 'א-מיניים' או בשל האמונה שאינם סובלים מהתעללות בהם בשל היותם 'נטולי רגשות'.

³⁸ הביטוי יכול להיות מגוון ביותר כמו: התנהגות מוזרה, שינוי חד בדפוסי הקשר עם הסביבה, הימנעות ממצבים/אנשים שונים/פעילויות, פיתוח פחדים שלא היו קודם או החרפה משמעותית של פחדים שהיו בעבר, התפרצויות בכי לא מוסברות, התכנסות עצמית ואדישות לסביבה. דיווח מילולי.

³⁹ סימני חבלות על הגוף (מכות, שריטות, פצעי שפשוף, נשיכות, חבורות ושטפי דם בלתי מוסברים, כוויות וסימני צריבה, נקעים, שברים, חתכים, סימני קשירה, סימני הלקאה, פגיעות בטן בלתי מוסברות, סימני חפצים, סימני נפילות וכו'); חוסר שליטה / הפחתה בשליטה על צרכים (לאחר תקופה בה הייתה שליטה מלאה / חלקית); דיווחים חוזרים ונשנים על בעיות גופניות ללא ממצא רפואי (על בסיס סומאטי), כמו: כאבי בטן, כאבים במפשעה.

⁴⁰ התעסקות מינית מוגברת, הפשטה של אחרים או התפשטות עצמית במקום/במצב לא מתאימים, התנהגות מינית שלא בהתאמה לגיל ולשלב ההתפתחות, שחזור מצבים מיניים במשחק, שימוש במילים, בתיאורים מיניים שלא בהתאמה לגיל, לשלב ההתפתחות, לסביבה תרבותית וכד', ידע, עניין ו/או משחק מיני שלא בהתאמה לגיל, להתפתחות, לאורח החיים, החצנה של התנהגויות מיניות פרטיות, כניסה למצבי סיכון מיניים, תוקפנות מינית ופגיעה מינית באחרים, ציורים בעלי תוכן מיני/אליים, תכני משחק מיני סדיסטי/ מזוכיסטי, פגיעה עצמית באיברי המין, התנהגות פתיינית כלפי אחרים, פיזור רמזים על סודות שאינם יכול לגלות, הופעת כסף או מתנות ממקור לא ברור, ביצוע משחקים ו/או מגעים מיניים עם בעלי חיים או התעללות בבעלי חיים, הירתעות קיצונית מבדיקות גופניות, פיתוח תפיסות שליליות ביחס למיניות בכלל וביחס למיניות העצמי, בלבול ביחס לזהות ולנטייה המינית, חוסר עניין במין עד כדי מצבים של סלידה מינית, התנהגות מינית לא

מבוקרת – ריבוי בני זוג מיניים, מין לא מוגן, הריונות לא רצויים, הפסקות היריון חוזרות והיסטוריה של מחלות מין, הפרעות בתפקוד מיני, קשיים ביצירת קשרים בינאישיים ואינטימיים.

⁴¹ שינוי התנהגותי בלתי מוסבר וקיצוני, הירתעות ממגע או מקרבה, תגובות תוקפניות, התקפי זעם או אלימות עצמיים, כלפי חפצים או אחרים בסביבה, גרסיה תפקודית בתחומי החיים השונים, הזנחת ההופעה החיצונית, רחצה מרובה ואף אובססיבית, ציורים בעלי תכנים רגשיים קשים, בעיות למידה, הערכה עצמית ירודה, היעדר משמעת וציות, נסיגה, הפרעות שינה ואכילה, פרישה והתבודדות, תוקפנות, דיכאון, פגיעה עצמית, הפרעות התנהגות.

⁴² לדבריה של פרופ' רייטר (הרפז, 2013), המשמעות המעשית של המעבר משילוב להכלה מתמצה בשני מונחים: רצף וגמישות. רצף מציין המשכיות של מסגרות ושירותים - ממסגרות ושירותים הניתנים רק לילדים עם מוגבלויות ועד מסגרות ושירותים הניתנים לאוכלוסייה הטרוגנית של ילדים עם ובלי מוגבלויות; גמישות מצינת שעל הרצף הזה אפשר להפנות כל ילד בכל שעה למקום המתאים לו ביותר.

מבחינה זו, מה שקורה עם אנשים עם מוגבלויות דומה למה מה שקרה וקורה עם מאבק הנשים לצדק מגדרי. בשלב קודם של "שחרור האישה" הנשים דרשו שוויון לגברים בתנאים ובזכויות – נורמליזציה; בשלב הנוכחי הן דורשות להכיר בייחודיות שלהן ובתרומה שלהן לחיים החברתיים.

גישת השילוב מניחה הדרה. כלומר, השונה, שהודר ממעגלי החיים, מוזמן לחזור ולהשתלב בהם. לעומת השילוב, המדיר והמחזיר, גישת ההכלה מניחה שאין הדרה; ישנה התייחסות הולמת לשונה, לאדם עם מוגבלויות, בתוך מעגלי החיים. אנשים עם מוגבלויות רוצים הכרה במוגבלויות שלהם ולא הכחשה "נאורה" שלהן או התעלמות "מנומסת" מהן.

⁴³ מתפיסה פטרונית ומגוננת - תפיסת החסד והרחמים, אשר לפיה האדם עצמו אינו מסוגל להנהיג את חייו ומוטב שיחיה במסגרות מוגנות לשמירה על בטחונו האישי, לתפיסת כבוד האדם וחירותו - הרואה את האדם בגובה העיניים ומבקשת להעניק לו שליטה על חייו תוך כדי מתן תמיכות בהתאם לצרכיו. תפיסה זו שמה את האדם במרכז, מכבדת את רצונותיו ובחירותיו של האדם (סגור עצמי), ואת זכותם של אנשים עם מוגבלות לחיות בקהילה (הכללה, Inclusion) ולא באופן נפרד (אקים, 2017).

⁴⁴ לכל חניך מומלץ להתאים את זמני התמיכה המובנים בהתאם לצרכיו ובהתאם ללו"ז וליכולות חניכי וצוות המכינה. אם ניתן, מומלץ לבצע שיחה קצרה בת חמש דקות אחת ליום, או עם אחד מחניכי המכינה או עם אחד המדריכים. בנוסף, מומלץ לקיים שיחה אחת לשבוע עם אחד המדריכים או עם רכז המכינה.

מקורות

- ארגמן, ר' (2010). ערכת מנחה, *חינוך מיני-חברתי בתחום הנכויות ההתפתחותיות*. ירושלים: ג'וינט-אשלים.
- אקים (2017). מדד ההכללה ה-5 של אנשים עם מוגבלות שכלית בחברה הישראלית. אקים ישראל, מרץ 2017.
http://www.kshalem.org.il/uploads/pdf/article_3179_1495883450.pdf
- משרד ראש הממשלה. (2012). *אשרור האמנה בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות*. מתוך: אתר משרד ראש הממשלה.
<http://www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2012/Pages/des5100.aspx>
- ברן, ל'. (2014). *השפעת המדיה על ההתפתחות הפסיכו-מינית בקרב מתבגרים עם לקות התפתחותית*. יום עיון של החינוך המיני בחינוך המיוחד.
<http://www.sicha.co.il/images/2.pdf>
- גיא, ע'. (2014). *בלבול השפות החדש – שפת הרוך ושפת הווירטואל, על פוגעים ונפגעים ברשת*. פורסם ביולי 2014 בכתב העת של 'מכון חרוב'.
<http://www.sicha.co.il/images/1.pdf>
- הומינר, ד'. (2009). *מאפיינים פסיכולוגיים של תופעת ההיחשפות ברשת, מתוך הרצאה לכנס הבט, י'*. (2010). *הזכות לחשיפה ברשתות חברתיות*. מתוך: אתר איגוד האינטרנט הישראלי,
<https://www.isoc.org.il/internet-il/articles-and-research/magazine/the-right-exposure-on-social-networks>
- הרפז, י'. (2013). *כל תלמיד הוא תלמיד עם צרכים ייחודיים, ריאיון עם פרופ' שונית רייטר. הד החינוך, יוני 2013*.
- וייסבלאי, א'. (2011). *ילדים ברשתות חברתיות באינטרנט*. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- חודטוב-ברכה, ב'. (2012). *ערכת מנחה בנושא איתור ילדים, צעירים ובוגרים עם מוגבלות במצבי סיכון לאנשי מקצוע מתחומי החינוך, הרווחה והבריאות*. ירושלים: ג'וינט-אשלים.
- לוי, י'. (2011). *רשתות חברתיות*. מתוך:
<http://meyda.education.gov.il/files/noar/reshatot.doc>
- לחובר, י. (מתרגם ועורך). *מיניות – הצהרת מדיניות בנושא זכויות אנשים עם מוגבלויות*. מתוך: אתר משרד החינוך.
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/ChinuchMini/Templates/RegularText.aspx?NRMODE=Published&NRNODEGUID=%7B7752D31B-8767-4A92-AD30-D47E872FA669%7D&NRORIGINALURL=%2Feducationcms%2Funits%2Fchinuchmini%2Fchinuchminibechnam%2Farticles%2Fminiuthatzharat.htm&NRCACHEHINT=NoModifyGuest>

לחובר, י' וארגמן, ר'. (2007). לקראת בגרות מינית - היבטים בחינוך מיני בראייה חברתית, מדריך לצוותים במסגרות החינוך המיוחד. הוצאת מעלות, ירושלים.

מורבר, מ. (2009). איתור ילדים, צעירים ובוגרים, בעלי מוגבלות המצויים בסיכון להתעללות (גופנית, רגשית, פסיכולוגית ומינית) ולהזנחה- מהלכה למעשה. ירושלים: ג'וינט-אשלים. מרכזים למשפחות לילדים עם מוגבלות, ג'וינט-אשלים. מתוך: <http://www.ashalim.org.il/merkazim>

צימרמן, ש. (עורכת). קטינים פוגעים מינית, מקראה בעריכת שוש צימרמן, השרות הפסיכולוגי הייעוצי, משרד החינוך. <http://meyda.education.gov.il/files/shefi/miniutumeniapgia/KtinimPogiemMinit.pdf>

קמיניץ ברכוז, א'. (2016). כל מה שרציתם לדעת ולא העזתם לשאול על התמכרות למדיה ו-ADHD. 'עלון קשב ADHD', 24.2.2016, <http://adhdindex.co.il/post-795>

Benedict, M I., White, R. B., Wulff, L. M. & Hall, B. J. (1990). *Reported maltreatment in children with multi-disabilities. Child abuse and neglect, 14 (2), 207-217.*

Klopping, H. (1984). *The deaf adolescent: Abuse and abusers. Habilitation and rehabilitation of deaf adolescents – proceeding of the national conference.* Washington, DC: National academy of Gallaudet.

Powers, L.E., Curry, M.A., Oswald, M., Maley, S., Saxton, M, & Eckels, K. (2002). *Barriers and strategies in addressing abuse: A survey of disabled women's experiences.* Journal of Rehabilitation, 68 (1), 4-13. *Sexual health, human rights and the law (2015).*

מתוך: אתר ארגון הבריאות העולמי http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/175556/1/9789241564984_eng.pdf

Sobsey, D. (1994). *Violence and Abuse in the Lives of People with Disabilities.* Baltimore: Paul H. Brookes.

Sobsey, D., Randall, W. & Parrila, R.K.(1997). *Gender differences in abused children with and without disabilities. Child Abuse and Neglect, 21, 707- 720.*

מקורות נוספים מומלצים לקריאה:

אפטר, ה' וויצמן, ט'. (1998); פסיכיאטריה של הילד והמתבגר (עורך: ש' טיאנו). תל אביב: הוצאת דיונון.

בן צבי, נ' וביתן נ'. (2017). מדד ההכללה ה-5 של אנשים עם מוגבלות שכלית בחברה הישראלית. ישראל: אקי"ם.

דקל, ג'. (2008). מיומנויות חברתיות בקרב ילדי בית ספר יסודי. מתוך:

<http://www.galiya.co.il/default.aspx?siteid=88&pageid=3954&lang=1>

מיומנויות חברתיות. מתוך אתר 'בטיפולנט':

<https://www.betipulnet.co.il/lexicon/%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%9%D7%95%D7%AA%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%95%D7%AA>

שטיין, נ'. שלבים בהתפתחות מינית נורמטיבית בקרב ילדים ונוער, בתוך:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/Hitpatchut/miniyut/theory/SHLAVIM+BEHITPATHUT.htm>

Ryan, G., & Lane, S. (1997): Juvenile Sexual Offending, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.